

Wallerstein'ın Tezlerine Yanıt Olarak Eleştirel Rasyonalite Temelli Sosyal Bilimler Modeli: Sosyal Bilimlerin Krizi ve Çok-Paradigmalık Bağlamında Karl Popper

Ömer Faik Anlı

Özet: Wallerstein'a göre, doğa bilimleri, sosyal bilimler ve beşeri disiplinler arasındaki üçlü bölünme artık eskiden olduğu gibi kendiliğinden açık görünmemektedir. Bu duruma bağlı olarak, artık geçmişte bırakıldığı düşünülen bazı kökensel epistemolojik tartışmalar yeniden açığa çıkmaktadır. Fakat bu tartışmalar bu kez saf kuramsal 'münazaralar' değildir. Bilgi kuramcıları, epistemolojik tartışmaları çözmeye başladıklarında, kurumsal olarak da ne yapılması gerektiğine karar vermek zorundadırlar. Wallerstein için, en acil sorun sosyal bilimlerin kendi kurumsal ve örgütsel yapısına ilişkindir. Bunun da ötesinde, "disiplinler-arasılık" bu sorunun yanıtı değildir. Bu epistemolojik tartışmanın en önemli sonucu, sosyal bilimlere "çok-paradigmalık" üzerinden yapılan çağrıdır. Bu kavram altında açığa çıkan soru, sosyal bilimlerde bilim ana fikrini kaybetmeden nasıl olup da paradigmatik çoğulluğun sağlanabileceğidir. Diğer taraftan, çok-paradigmalı bilim ancak kurumsal olduğu denli kuramsal olarak da meşrulaştırılabilirse geliştirilebilir. Pozitivist yaklaşımın sınırlılığı bu tür soruların yanıtlanabilmesi için yetersizdir. Epistemolojik post-modern kuşkuculuk ise bazen pozitivist yaklaşımların sınırları konusunda, en az kendisi kadar eleştirel olan başka perspektiflerin mahkûm edilmesine neden olan, körükörüne bir teori düşmanlığına yol açabilmektedir. Çözüm, çok-paradigmalık kavramını aynı anda mevcut bilgi kuramları arasında ve onların ötesinde tartışmayı, diyalog ve karşılıklı değişim için yeni yollar açmayı içermektedir. Popperci yaklaşım bu kuramlardan biridir. Bu çalışmanın amacı Wallerstein'ın sosyal bilimlerin yenilenmiş, genişletilmiş ve anlamlı bir biçimde çoğullaştırılmış bir evrenselliği araştırmak için tüm paradigmaları incelemek ve öğretmek için açık olması gerektiği düşüncesi temelinde Popperci yaklaşımı çözümlenektir.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Bilimler, Popper, Wallerstein, Çok-paradigmalık, Eleştirel Rasyonalite, Bilgi Kuramı.

Anlı, Ömer Faik (2016) "Wallerstein'ın Tezlerine Yanıt Olarak Eleştirel Rasyonalite Temelli Sosyal Bilimler Modeli: Sosyal Bilimlerin Krizi ve Çok-Paradigmalık Bağlamında Karl Popper", *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1) s. 30-63

The Social Science Model Based On Critical Rationalism In Response To Wallerstein's Thesis: Karl Popper, In The Context of The Crisis of Social Science and Multiple-paradigm

Abstract: According to Wallerstein, the tripartite division between the natural sciences, the social sciences, and the humanities is no longer as self-evident as it once seemed. Therefore, some of the original epistemological debates which is now thought to have been left in the past arise again. But this time these debates are not purely theoretical discussions. When epistemologists begin to resolve the epistemological debates, they are in need of deciding what to do organizationally. For Wallerstein, the most immediate question is related to the organizational structure of the social sciences themselves. What is more, 'interdisciplinarity' is not an answer to this question. The most significant consequence of this epistemological debate has been the call for social science that is based on the concept of 'multiple-paradigm'. The question that comes to the light under this concept is how to take seriously a plurality of paradigms in social science without losing the main idea of the science. On the other hand, a multi-paradigmatic science will only thrive if it is legitimated as much it is legitimated as organizationally. The limitedness of the positivist approach is an obstacle to answering this kind of questions. As for the epistemological postmodern scepticism, it sometimes leads to an antagonism of theory which condemns the other perspectives equally critical of the limitedness of the positivist approach. The solution seems to involve arguing the concept of multiple-paradigm within the existing theories of knowledge while simultaneously establishing new avenues for dialogue and exchange between and beyond the existing theories. Popperian approach is one of these theories, and this article's aim is to analyse it on the base of Wallerstein's idea that the social sciences should embrace a very wide opening to research and teach on all paradigms in the search for renewed, expanded, and meaningful pluralistic universalism.

Keywords: Social Sciences, Popper, Wallerstein, Multiple-paradigm, Critical Rationalism, Theory of Knowledge.

Bilimin, diğ er bir deyiş le doğ a bilim(ler)inin, daha doğ ru bir deyiş le ise, fizik ve astronominin gösterdiğ i büyük baş arı 'bilimsel devrim' adını aldıktan sonra epistemoloji bu baş arının açıklanması göreviyle tanımlanmaya baş lamış tır. 19. yüzyılda, doğ a bilimleri bağ lamında söz konusu olan, metodoloji ç alış maları ile uygun yöntemi bulmak ya da 'bilgi olanaklı mıdır?' gibi kökensel felsefi-epistemolojik sorular sormak değ ildir artık. Epistemoloji ve onun üzerinden felsefe, daha sonra C. P. Snow'un adlandıracağı üzere, 'İki Kültür'lü dünyada kurucu ve temellendirici

niteliğini kaybetmiş ve hatta bilgi bağlamında üretici olmaktan da çıkarılmıştır. Pozitivizm başta olmak üzere, epistemolojiyi temel odağı olarak konumlayan bütün felsefi girişimler için mevcut problem durumu, bilimsel devrimde açığa çıkan ve sonrasında diğer doğa bilimlerinde kendisini yeniden üreten başarının nasıl olanaklı olduğunu bilgi kuramsal olarak modellemekten (bir anlamda bilimsel bilginin mimari şemasının çıkarılmasından) ibarettir. Böylece, felsefe, bir kutupta meşru bilgi üreten bilimin bulunduğu ve diğer kutupta da –meşru- bilgi üretemeyen anlatıların (Lyotardcı anlamda büyük-anlatıların) bulunduğu bu yeni ‘İki Kültür’lü dünyada bir çözümleme etkinliği olarak bilimin sınır bölgesinde epistemolojiden bilgi kuramına dönüşerek varlığını koruyabilecektir.

Ancak, bu yeni disiplinler sınırları içerisinde dahi, felsefe ya da bilgi kuramına dönüştürülmüş epistemoloji, kurucu/temellendirici niteliğini mutlak anlamda terk edememiştir. Comtecu pozitivizmin aynı zamanda bir tarih okuması içerdiği ve dolayısıyla bir büyük-anlatı olduğu iddiası bir kenara bırakılsa bile, Comte’un ‘sosyal fizik’ hedefi, bilgi kuramını salt çözümleme üzerinden bir modelleme olmanın ötesine, bu modele uygun sosyal bilimleri kurma görevini üstlenen bir konuma taşımaktadır. Böylece, bilimin sınır bölgesinden bilime kurucu katkı vermek gibi bir görev de üstlenen bilgi kuramı, epistemolojik bir gerilim yaratmaktadır. Modern anlamlarıyla ve disiplinler yapıları içerisindeki kurumsallaşmalarıyla hemen hemen tüm sosyal bilimlerin kurucu modelinin ve ideal yönteminin pozitivist olmasının nedeni budur. Diğer taraftan, 1789 sonrası dönemde sosyal değişimin ‘olağanlaşması’ sonucu, bu değişimin açıklanmasına, öngörülmesine ve dolayısıyla mümkün olduğunca kontrol altına alınmasına yönelik istek, sosyal olanın da bilimsel bilgi nesnesine dönüştürülebileceği varsayımını güçlendirirken, Newton Fiziğinin ürettiği mühendisliğe benzer bir sosyal mühendisliğin de bilim sınırları içerisinde olanaklı olduğuna dair inanç kendisini göstermiştir. Sonrasında, özellikle sosyal bilimler bağlamında, ‘ölçmenin metodolojik diktatörlüğü’ olarak da tanımlanacak olan bu kuruluş dönemi, bir kanadında ‘yöntem olarak ölçmek’ diğer kanadında ise ‘patolojik bir düşkünlük olarak ölçmeye duyulan saplantı’nın bulunduğu iki tepe noktası arasında bir salınımın gerçekleştiği bir süreçtir. Pozitivist bilgi kuramının *Principia*’da teşhis ettiği bilimsellik ölçütleri olan ‘kurumsallaşma’ ve ‘olgudan kopmama’ ilkelerini sosyal bilimlere kurucu ilkeler olarak taşıma girişimi, ‘ölçemiyorsan bilgin eksiktir ya da hatalıdır’ sözünün örtük biçimde bölüm girişlerine asıldığı sosyal bilimler fakültelerinde bilim/bilim-dışı gerilimini sürekli gündemde tutmuştur.

20. yüzyıla gelindiğinde ise bilgi kuramının içkin problem durumunun yeni modellemeleri açığa çıkarmasıyla paralel bir biçimde, sosyal bilimler de bilgi kuramsal -epistemolojik- temellerinde bir çoğullaşma ile yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Bilgi kuramsal tartışmalar ve kavramsallaştırmalar genel olarak bilimin modellenmesinden daha fazla etkiyi sosyal bilimler üzerinde göstermektedir. Çünkü, kurucu temeli doğrudan bilgi kuramı tartışmalarına dayanan sosyal bilimler, tüm bu süreçte pozitivist kurumsallaşmalarını tamamlamalarına rağmen, kuramsal temellerini 'tartışma dışı' biçimde tesis edememişlerdir. Diğer bir deyişle modern sosyal bilimlerin kurumsal yapılarının ardında kuramsal boşluk varlığını korumuştur.

Meseleye bilgi kuramı tarihinin perspektifinden bakıldığında da, bilimin birliği tezini öne süren ve koruyan tüm bilgi kuramsal yaklaşımların/modellemelerin 'ufukta kara bulutların toplandığını' içten içe bildiklerini belirtmek gerekir. Öyle ki, Comte'un kurucu pozitivistizminin ardından gelen tüm çalışmalar (neo-pozitivistizm, bilimsel felsefe, yanlışlamacı bilim anlayışı, paradigmatçı bilim anlayışı) bilgi kuramının içkin problemlerini tespit etmek ve çözmek üzere daima başta fizik / astronomi olmak üzere doğa bilimlerini nesne edinmişlerdir. Bütün bu çalışmalarda bilimin birliği tezi korunurken, sosyal bilimler üzerine bilgi kuramsal tespitler ve çözümlenmeler sınırlı paragraflarda ve neredeyse üstünkörü bir değinmeyle adeta geçiştirilmiştir. Buna karşın, Popper örneğinde olduğu gibi, psikanalizin ve Marksizmin bilgi kuramsal bağlamda sahte bilim olduğunu gösterme uğraşı doğrudan sosyal bilimler tartışmalarının merkezine tekabül etmektedir. Tüm bu tartışmalar, 21. yüzyılda sosyal bilimin dönüştürülmesi ve hatta yeniden inşa edilmesi gerektiği fikri üzerinde odaklanmaktadır. Öyle ki, bu tartışmalara değin bilgi kuramlarının 'savaş alanı' daima fizik ve doğa bilimleri olarak belirlenmişken, artık 'savaş' (*Bilim Savaşları*) sosyal bilimler alanına taşınmıştır.

Bu çalışma, Karl Popper'in eleştirel rasyonalitesinin, diğer bir deyişle 'yanlışlamacı bilim anlayışı'nın sosyal bilimler için bilgi kuramsal bir temel oluşturabileceği tezinin ve Thomas Kuhn'un kavramsallaştırmalarına atfedilen çok-paradigmatlılığa uygunluğunun analizini amaçlamaktadır. Böylece, yukarıda bahsedilen 'sosyal bilimin dönüştürülmesi ve hatta yeniden inşa edilmesi gerektiği fikri' üzerine başta Immanuel Wallerstein'in tezleri olmak üzere öne sürülen tezler üzerinden yapılan tartışmalarda Popper'in konumu netleştirilecek ve hem problem tespiti hem de çözüm

önerisi bağlamında Popperci bilgi kuramının gücü test edilecektir.

1. 'Bildığımız Dünya'nın Öncü Bilgi Kuramsal Modeli

Bir süreç olarak görülen Bilimsel Devrim'in bilim-tarihsel başlangıç ve tamamlanış noktaları 1543 ve 1687 tarihleri olarak belirlenmiştir. Bu tarihsel anlar elbette ki kesin sınırlılıklarıyla modern bilimin her şeyiyle açığa çıktığı ve tam olarak son halini aldığı 'noktalar' değildir. Kopernik'in eserinin yayınlanmasıyla başlayan bu süreç, Newton'un eserinin yayınlandığı yıla gelindiğinde ilk başarılı ürünleri üzerinden tamamlanmıştır. Diğer bir deyişle, Ortaçağ sonrası 'nesnesine uygun yöntemini arayan düşünce' bu ürünlerde başarıya ulaşmıştır. Fakat sıra bu başarıyı diğer alanlarda tekrarlamaya geldiğinde, bilimsel devrimin nasıl başarıldığının bilinçli olarak kavranmasına ihtiyaç duyulmuştur. Kadim dünyayı bilme sorununun çözüldüğüne yönelik güçlü bir kabul yaratmasının yanı sıra sonuçlarıyla da insan yaşamını doğrudan etkileyebilme yetisine sahip olan bu 'bilgi türü'nün nasıl üretildiği, diğer bilgi iddialarından hangi nitelikleriyle ayrıldığı gibi soruların yanıtlanması git gide önem kazanırken, 'eski'nin bu yeni alana uygunsuz girişlerinin de engellenmesi amaçlanmıştır. Devrim sonrası bu süreç 19. yüzyılda doruğuna ulaşarak, bilim / bilim-dışı sınırının kesin ve net olarak çizildiği ve uygunsuz geçişlerin 'yasaklandığı' bir dönemi başlatmıştır. Sınır polisliği görevini üstlenen bilgi kuramı (bilim felsefesi), bilim-dışını belirleyecek kavramsal bir turnusol kâğıdı işlevini görececek bir 'sınırlandırma ayraç' tespit ederek, başta akademi olmak üzere tüm bilgi mabetlerinden ve hatta bilgi kültüründen 'yabancıları' uzak tutma işlevini yerine getirmeye başlamıştır. Böylece, bilim ve bilim-olmayan ayrımı epistemolojik olduğu denli, kültürel ve tarihsel olarak da pekiştirilmiştir.

Francis Bacon'ın 1620'deki "(...)tabiat, sadece yine tabiatın kurallarına uyularak kontrol altına alınabilir" ve bu kuralları keşfetmek için "tek ümidimiz gerçek tümevarımdır" (Bacon, 2012: 120, 122) ifadesindeki 'gerçek tümevarım'ın bilimsel yöntemden, daha genel olarak da bilimden başka bir şey olmadığı hatırlanacak olursa, 19. yüzyıla gelindiğinde sürecin vardığı nokta T. Huxley'in aşağıdaki ifadelerinde net olarak kendisini göstermektedir:

Diyelim ki, içimizden her birinin yaşamı ve serveti, şu veya bu anda, satranç oyununda kazanma ve kaybetme kapasitesine bağlı olsun; herhalde hepimiz, bu oyunda en azından çeşitli taşların adlarını ve

nasıl hareket edeceklerini öğrenmeyi görev ediniz... Her birimizin yaşamının ve servetinin, satrançtan kat kat daha güç ve karmaşık bir oyunun kuralları hakkında bilgimize bağlı olduğu gayet basit ve açık bir hakikat. Satranç tahtası dünya, taşlar evrenin olguları, oyunun kuralları ise doğa yasaları dediğimiz şeylerdir (aktaran, Moles, 2004: 43, 44)

1800'lü yılların ikinci yarısında dile getirilen bu ifadeler, Auguste Comte'un yine 19. yüzyılda modern anlamıyla ilk bilim felsefesinin kurucu metinlerinden birinde, *Pozitif Felsefe Kursları*'nda aynı zamanda modern sosyolojiyi kurması (ya da bu yönde bir çağrıda bulunması) (Comte, 2001: 42, 43) ile neredeyse eş zamanlıdır.

Böylece doğa fenomenlerini açıklamak konusunda başarısını kanıtlamış, bunun da ötesinde temel nitelikleri tespit edilerek bilgi kuramınca modellenmiş olan araştırma yönteminin sosyal fenomenlere uygulanmasından başka bir anlama gelmeyecek olan bu yeni adım atıldığında, bilimsel devrim gerçek anlamıyla tamamlanmış olacaktır. Metafizik ve teolojinin kesin olarak bilim-dışına atıldığı ve meşru olmayan sızma girişimlerinin yine kesin olarak tespit edilebilmesini sağlayacak olan ayracın da elde bulunduğu düşünüldüğünde, sosyal dünyaya ilişkin çalışmaların da bilimselleştirilmelerinin önünde bir engel olmamalıydı. Sosyal bilim, Comte'un adlandırmasında da açık olarak görüldüğü gibi, sosyal fizik biçiminde yapılanmalıydı. Yani, sosyal bilim(ler), kurucu babasını, kendi Newton'unu arıyordu. Sosyal bilimci Newton, görünür sosyal olguları, hiçbir aşamasında onlarla bağını koparmadan kuramsal olarak açıklamalı ve yine bu kurama bağlı olarak öngörülerde bulunmalıydı. 'Satranç tahtası dünya, taşlar evrenin olguları, oyunun kuralları ise doğa yasaları' ise ve sosyal gerçeklik de bu dünyanın içkin parçası ve dolayısıyla sosyal olgular da evrenin olgularının türdeş alt kümesiye, sosyal olgular her ne iseler öyle olmalarına ve her ne şekilde değişiyorlarsa öyle değişmelerine neden olan yasalar bulunmalıdır. Özetle, oyun daima aynı oyundur. Bunun bilgi kuramının terminolojisindeki karşılığı, bilimin birliği tezidir. Fizik neyi, nasıl yapıyorsa, sosyoloji de aynı şeyi yapmalıdır. Bilim yöntemi ve temel ilkeleriyle tektir. Onu disiplinler olarak çoğullaştıran, bu tek yöntemin ve ilkeler grubunun farklı olgu alanlarına uygulanmasından başka bir şey değildir.

Bu yaklaşım, aynı zamanda 19. yüzyıl akademik kurumsal yapılanmasının da temelinde yer almaktadır. Bu yüzyıla "yeni bilgi

üretmek ve bilgi üretenleri yeniden üretmek üzere devamlılık gösteren kurumsal yapıların oluşturulması süreci damgasını vurmuştur” (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 16). Böylece, bu yüzyıl itibariyle Bacon’ın projesini tamamlayan, insanın bilgisiyle güçlü olduğu bir dünya, yani “bildiğimiz bir dünya” kurulmuştur. Bu dünyanın en önde gelen çağdaş entelektüeli olan Stephen Hawking’in şu ifadeleri manzarayı net biçimde çizmektedir:

Kendimizi içinde bulduğumuz bu dünyayı nasıl anlayabiliriz? Evren nasıl devinir? Gerçeğin doğası nedir? Bütün bunlar nereden geldi? Evrenin bir yaratıcıya ihtiyacı var mı? Çoğumuz zamanımızın tümünü bu soruları düşünerek geçirmeyiz, ama hemen hepimiz zaman zaman bu soruları düşünürüz. Geleneksel olarak bunlar felsefeye ait sorulardır ama felsefe ölüdür. Felsefe, bilimdeki özellikle fizikteki çağdaş gelişmelere ayak uyduramamıştır. Bilgi arayışımızda keşiflerin meşalesi artık bilim insanlarının elindedir (Hawking & Mlodinow, 2012: 11).

Bu dünyada bilim, “hakikatin en kesin biçimi (çoğu insana göre hakikatin tek kesin biçimi)” olarak neredeyse tartışmasız bir saygınlık ve otorite kazanmış, “teoloji, felsefe ve halk bilgeliğinin hakikat iddialarının, tartışmalı olmasından dolayı yalnızca bilimin kesinlik sunabileceğine” inanılmıştır. Bu bağlamda bilimin ‘kesinlik’ ile ilişkisinin ironik bir sonuç doğurduğu da söylenmelidir. Öyle ki, bu yüzyılda “bilim insanlarının, tüm bilimsel savların, ortaya çıkan yeni bilgiler doğrultusunda gözden geçirilip düzeltmeye tabi oldukları yönündeki son derece alçakgönüllü iddiası, bilimi hakikat bildiren rakip formlardan ayırmış görünüyordu” ki bilimin bu değişime ve düzeltmeye açıklığı onun bilgi kuramsal ve kültürel bağlamdaki imgesel kesinliğini pekiştiren bir etkiye sahiptir (Wallerstein, 2013: 13). Bilim ve bilim-dışı arasındaki bu ayrışmada bilim-dışı, ideolojik, spekülatif, geleneksel ve öznel ve dolayısıyla az güvenilir kutbu oluştururken, bilim nötr, nesnel ve rasyonel kutupta konumlanmıştır. Wallerstein’in ifadeleriyle, bu bilinen dünyada “çoğu kimse için ‘bilimsel’ ve ‘modern’ sözcükleri, hemen hemen eş anlamlı hale geldi ve bu sözcük neredeyse herkes için övgüye değerdi” (Wallerstein, 2013: 13).

19. ve 20. yüzyılda açığa çıkan bu kurumsal değişimin ardındaki kuramsal yapı, büyük oranda doğa bilimlerinin somut başarılarına ve bu başarıların nedeni olan ‘bilimsel araştırma mantığı’nın modellenenmiş

olmasına dayanmaktadır. Pozitivist bilgi kuramı ya da naif tümevarımcılık (Chalmers, 2007) olarak adlandırılabilir bu modele göre, bilim gözlemle başlar. Gözlem, gözlenen olgu ile arasında belirli bir mesafe açabilen, herhangi bir hasara uğramamış, 'normal' duyu organlarının doğrudan kullanılması, en geniş anlamıyla görülenlerin göründükleri gibi, ön yargısız ve a priori bir seçim yapmaksızın kaydedilmesi ve 'ölçülmesi' sürecidir. Bu süreç ile elde edilen 'gözlem önermeleri', bilimsel bilginin temelini tesis eden ve kendilerinden kuramların türetileceği sağlam zemini oluştururlar. Bu temeli sağlam kılan, herhangi başka bir gözlemci tarafından aynı koşullar altında tekrarlanabilir gözlemler ile sınanabilir, daha doğru bir ifadeyle doğrulanabilir olmalarıdır. Bu önermeler, belirli bir zaman ve mekanda, belirli bir olguya göndermede bulduklarından tekil önermelerdir ve doğrulanabilirlikleri ve çoğu zaman da ölçülebilirlikleri neredeyse kesinlik seviyesindedir.

Bu gözlemler ve ölçümler yeterince ve mümkün olduğunca farklı koşullarla karşılaştırmalı biçimde tekrar edildiğinde olgular arasındaki benzerlikler ya da aynılıklar, diğer bir deyişle de olgular arası düzenlilikler (ve bu düzenliliklerin tespiti ve ifadesi olan kuramlar) kendiliğinden açığa çıkacaktır.

Çoğu kez ölçme bu işlevi yerine getirir; bu, örneğin esin bekleyen genç araştırmacının, sorununa nasıl yaklaşacağını bilmeyen genç laboratuvar kurdunun durumudur; onlara, patronları çoğu kez, kavramaya çalıştıkları olgunun tüm ölçülebilir yanlarını "ölçmelerini", işin gelişimini "bekleyip, izlemelerini" önerir ve gizli, ancak çoğu kez gerçekleşen bir umutla, söz konusu olguya bu mesafeli tanıdıklığın / içli-dışlı oluşun incelenen olguyu, işlemsel bir şekilde kavramayı sağlayacak bir fikre yol açmasını bekler (Moles, 2004: 57).

Eğer gözlem önermelerinin sayısı çoksa, gözlemler ve ölçümler çok değişik şartlar altında tekrarlandığıysa ve kabul edilen gözlem önermelerinin hiçbiri, onlardan elde edilen tümel önermeyle çelişmiyorsa, tikel önermelerden (gözlem önermelerinden) tümel önermelere (kuramsal önermelere) tümevarımsal olarak geçmek meşrudur. Tümel önermeler, bilimsel yasaların önerme formlarıdır. Bu önerme formu, sadece belirli bir zaman ve mekândaki olguya değil, belirli koşullar altındaki tüm zaman ve mekânlardaki belirli bir olgu grubuna (ki olgu grubunu oluşturan şey, olguların kendilerinde bulunan aynılık / benzerlik ilişkisidir) gönderimde

bulunur. Böylece de her ne zaman ve nerede bu koşullar gerçekleşirse belirli bir olgu durumunun açığa çıkacağı tümdengelsel olarak öne sürülebilir. Bu da bilimin öngörü gücünün kaynağıdır.

Principia'nın bir ilk örnek olarak ele alınarak çözümlenmesiyle elde edilen bu modelin tam olarak işlediği bilimsel çalışmalar nomotetik olarak adlandırılmıştır. Bunlar, *Principia* gibi bilimin ideal örnekleridir ve bu tür ürünler veren disiplinler pozitivist modelin tam olarak işlerliğe sahip olduğu 'saygın' bilim dalları olarak konumlanmışlardır. Daha önce de belirtildiği üzere, bu modele göre bilim dallarını ya da disiplinlerini birbirinden ayıran, tek geçerli bilimsel yöntemin farklı alanlara ya da olgu gruplarına uygulanmasıdır. Bu bağlamda, ana kategoriler olarak doğa bilimleri, sosyal bilimler ayrımı kendiliğinden oluşurken, sosyal bilimler çatısı altında yer alan tarih bilimleri kaynaklı olmak üzere bir problem durumu kendisini göstermiştir.

Tüm sosyal bilimlerle birlikte tarih bilimleri de pozitivist modele uygunlukları ölçüsünde modern bilim dünyasının üyesi ve bilinen dünyanın üretici gücü olacağından, yukarıda çerçevesi çizilen modelin ana hatlarıyla olgudan kopmama ve kuramsallaşma niteliklerini kendilerinde taşımak durumundaydılar. Fakat başta tarih olmak üzere kimi çalışmaların biricik (unique) olguları konu edindiklerinden tekrarlanan gözlemleri ve dolayısıyla tümevarımla elde edilmiş tümel önermeleri üretmedikleri görülmektedir. Bu tamamıyla olgu alanının kendine has özelliklerinin bir sonucudur. Kuramsallaşamamanın nedeni, olgu alanı kaynaklıdır. O halde, bilimsellik niteliği için yapılması gereken olgudan kopmama ilkesine (neredeyse bir 'takıntı' seviyesinde) bağlanmak ve ironik bir biçimde bu alanda kuramsallaşma girişimini spekülasyon ve metafizikle eşdeğer kabul etmektir. Buna göre, olgu alanı tekrara (tekrarlanan / tekrarlanabilir gözleme ve ölçüme) izin vermezken kuram üretme girişimi spekülasyon yapmaktır. O halde, yapılması gereken olanı olduğu gibi tespit etmek ve aktarmak, yani olguyu dakik biçimde ayrıntılı olarak tasvir etmektir. Bu çalışmalar kendilerini olgu koleksiyonları oluşturan disiplinler olarak ortaya koyabilmişler ve idiografik bilimler olarak akademiye yarı-pozitivist arka kapıdan girebilmişlerdir.

Wallerstein'in özelde tarih disiplini için sarf ettiği şu sözler, bütün idiografik çalışmalara, bir şerh düşülmek kaydıyla genellenebilecek ifadelerdir: "(...) tikel, idiografik, hatta benzersiz olanı putlaştırmaya ve bu yüzden de 'bilim arayışı' içinde olmalarına rağmen sosyal bilim

etiketinden çoğunlukla uzak durmaya başladılar” (Wallerstein, 2012: 225). Düşülecek şerh, bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde yarı-pozitivist (ya da başka bir ifadeyle *mikroskobik pozitivist*) yönelimi benimsediklerinden, idiografik çalışmaların ve disiplinlerin büyük bölümünün, Wallerstein’ın tespitinin aksine, bilim / sosyal-bilim etiketini sahiplenmiş olmalarıdır. Bu bağlamda, yine Wallerstein’ın ifadeleriyle onlar, “Newtoncu bilime tapınmaktan kaçamayan”, “genellemelerden [kuramsallaşmadan] daha çok korktukları şey spekülasyon ve dolayısıyla felsefe olan”, “gönülsüz Newtoncular”dır. Onlar, “müthiş ölçüde empiristtirler” ve verilerin hem zaman hem de mekân açısından çok dar tutulmuş bir alanda gözlemlenmesi / tespit edilmesine ‘takıntılı’ [yarı-]pozitivistlerdir (Wallerstein, 2013: 94). Sosyal bilimler içerisinde bu tartışmaya bağlı olarak konumlanmalarına göre nomotetik kanatta iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, idiografik kanatta ise tarih, antropoloji ve Doğu çalışmaları yer almıştır. Tüm bu disiplinler sosyal bilim olma iddialarını güçlü bir biçimde savunurken, pratik metodoloji düzeyinde ayrıışmışlar ve ‘pozitivizm’den uzak kalma iddiasını da bu düzeyde ‘kuramsallaşamama’ ya da ‘kuramı spekülasyonla bir tutma tavrı’ üzerinden yüzeysel olarak ileri sürebilmişlerdir.

2. Sosyal Bilimlerin Mevcut Problem Durumu

a. Kapalı Sosyal Bilimler

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında çağdaş toplumla sosyal bilim arasındaki ilişki, bir tür somut başarı ya da en azından anlamlı derecede gözlemlenebilir farkların yaratılması üzerinden kurulmuştur. Bilimin birliği, doğa bilimleri ile iç içe geçmiş uygulamalı bilimlerle elde edilen somut başarıların bir simetrisini gerektirmekteydi. Bunun açığa çıkmaması, kuramcılarının ve uygulayıcılarının başarısızlığı olarak görülürken, bilim-tarihsel olarak sosyal bilimlerin henüz yolun başında olmaları ile de açıklanabilmekteydi. Öyle ki, sosyal bilimlerin kurumsallaşmaları 1850-1945 döneminde gerçekleşmiş, bilim-tarihsel olarak ‘yeni’ bir olgu mahiyetindedir. Diğer taraftan ise felsefe kanadından bilimin birliği tezine yöneltilen eleştiriler ve bu tezin yerine ikame edilmeye çalışılan bir yöntemsel düalizm tartışması da gündeme gelmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, bu *Methodenstreit* (Yöntem Tartışması) içerisinde sosyal bilimlerin tamamen kendine özgü bir yönteminin bulunduğu ve bunun ‘açıklama’ üzerine değil de ‘anlama’ üzerine kurulması gerektiği tezinin de merkezinde ‘nesnellik’ kaygısı bulunmaktadır. Yani, bu kanattaki tartışmalar da nesnel anlamının gerek koşulları üzerine metodolojik

savlar içermektedir ki, bu bağlamda yine 'olanı olduğu gibi tasvir etmek' söz konusudur. Diğer bir deyişle, yöntemsel farklılaşma önerisi de bilimin temel niteliklerinden ve özellikle 'nesnellik'ten vazgeçemez durumdadır. Bu bağlamda, *Methodenstreit* da dâhil olmak üzere, temelde Newton'un *Principia*'sına dayanan pozitivist modellemenin bilim imgesi nüanslarla da olsa korunmaktadır. Wallerstein'in ifadeleriyle,

Entelektüellerin amentüsü şuydu: Gerçek dünyaya ilişkin daha doğru bir kavrayışa doğru ilerlerken, böylelikle gerçek toplumun daha iyi yönetilmesine, ergo insan potansiyelinin daha fazla gerçekleştirilmesine doğru da ilerlemiş oluruz. Bir bilgi inşa etme tarzı olarak sosyal bilim bu öncül üzerine kurulmakla kalmamış, kendini bu rasyonel arayışın en güvenilir yöntemi olarak sunmuştur.

(...) *Methodenstreit*'in birçok bakımdan şişirilmiş olduğunun altını çizmek istiyorum, çünkü bu disiplinler ve metodolojik tartışmanın her iki tarafı da bilimin felsefe üzerindeki üstünlüğünü tamamen kabul ediyordu (Wallerstein, 2012: 153, 225, 226).

Sosyal bilimin bu amaçlar için kendisini en güvenilir yöntem olarak sunmasının ardında, doğa bilimlerinin hem epistemolojik hem de teknolojik başarısı bulunurken, sosyal bilimin bu bağlamdaki olanaklılığına dair kabulün ardında ise doğa bilimlerinin bilgi kuramsal modellemesinin yapılmış olması bulunmaktadır. Bu iki etkenin yanı sıra, 1789 sonrası toplumsal değişimin olanaklı olduğunun somut olarak görülmüş olmasının yarattığı sosyal beklenti de önemli bir itici güçtür. Diğer bir deyişle, sosyal olanın açıklanması, anlaşılması, kontrol edilmesi, değiştirilmesi, değişiminin öngörülmesi sosyal bir talep olarak da açığa çıkmıştır. Yani, sosyal bilimin konusu olan sosyal gerçeklik, bir anlamda kendi bilimini sosyo-tarihsel (ve hatta ekonomi-politik)¹ olarak da talep etmiştir ki, bu daha sonraları bilim incelemeleri dâhilinde sosyolojinin sosyolojisini yapmayı gerekli kılacak bir tespit niteliğindedir.

¹ Kapitalist bir dünya sisteminin yükselişi ile bilim ve teknolojinin gelişimi arasında bir bağ bulunduğu gözlemi bir 'sosyal bilim klişesi' olarak görülürken, bu ikisinin neden tarihsel olarak birbirlerine bağlı oldukları sorulduğunda verilen yanıt, asli hedef olan kârı azami düzeye çıkarmak için 'rasyonel' / 'bilimsel' olmanın zorunlu olması yönündedir (Wallerstein, 2012: 155). Bu zorunluluk, Bacon'un tespitinin başka bir ifadesidir: 'Gerçeklik, yalnızca gerçekliğin yasalarına uyularak kontrol altına alınabilir' ve bu yasaların keşfi için rasyonalite / bilim tek yoldur. Önemli olan, -her türlü- iktidarın bu yolu açık tutma ya da sınırlama / kapatma yönündeki tutumlarındaki farklılaşmadır ki, Wallerstein, 'Neden Batı?' sorusunun yanıtını Batı Avrupa'da 17. yüzyıldan itibaren bilimin yolunu açan iktidar yapılarında bulur (2012: 156).

Bu üç etkenin birleşmesinin sonucu şu olmuştur: “Ne kadar kötü olursa olsun, toplumsal dünya iyileştirilebilirdi, hem de herkes için iyileştirilebilirdi. Toplumsal iyileşmenin mümkün olduğuna duyulan inanç, modernliğin temel taşlarından biriydi” (Wallerstein, 2012: 154). Bu inanç, aynı zamanda ‘bilinen dünya’nın kurulmasının sonuçlarından biridir ve bu dünyanın ilk bilgi kuramının (ve aynı bilgi kuramını temel alan bilim tarihinin) ana kavramlarından ve ‘problematiklerinden’ biri olan ‘ilerleme’ kavramıyla iç içedir.

İlerleme dünya tarihinin temel açıklaması ve neredeyse bütün aşama teorilerinin gerekçesi haline geldi. Dahası, uygulamalı sosyal bilimin tamamının motoru oldu. Sosyal bilimi sosyal dünyayı daha iyi anlamak için yaptığımız söyleniyordu, çünkü o zaman ilerlemeyi her yerde daha akıllı ve daha kendinden emin bir biçimde hızlandırabilirdik (ya da en azından yolunun üzerindeki engelleri kaldırmaya yardım edebilirdik). Evrim ve gelişme metaforları yalnızca betimleme girişimleri değildi; aynı zamanda reçete yazma dürtüleriydi de (Wallerstein, 2012: 193).

Sosyal gerçeklikteki değişimi ‘idare’ etmek, ilerlemeyi hızlandırmak ya da önündeki engelleri kaldırmak bir tür sosyal mühendisliği gerektirir ve bu mühendislik de aynı doğa bilimlerinde olduğu gibi kuramsal bilgiye ihtiyaç duyar. Bu bağlamdaki mühendislik, toplumsal ilişkilerin ve kurumların bilimsel / rasyonel bir biçimde manipüle edilebileceği kabulü üzerine kurulmuştur. Toplumsal düzenin gerçekte nasıl işlediğine dair bilgi, bu uygulamanın temelidir ki bu sosyal bilimlerin kuramsal zeminini oluşturur. Kuramsallık, belirli ölçülerde evrensellik iddiası anlamına gelmektedir. Evrensellik, “incelenen durumdan çıkan sonuçların benzeri bir başka durum için de anlamlı olacağı varsayımı üzerine kuruludur” ve bu varsayım kurumsallaşmış bilginin de gerek koşuludur. Bu koşul, “öngörüle bulunabilme beklentisi, müdahale edebilme beklentisi ve nihayet, bu ikisinin dayandırıldığı hassas ölçümler yapabilme beklentisi” ile iç içedir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 50, 51). Kuramsal bilgi – uygulamalı bilgi ilişkisi bağlamında tüm bu beklentileri karşılayabilen ‘başarılı doğa bilimleri modeli’ el-altındayken (ve bu modele içkin olarak sosyal fizik hedefi konmuşken), bu modelin sosyal gerçekliği konu edinen sosyal araştırma mantığı olarak da kullanılabileceği kabulü makul bir projeksiyondur.

Bununla birlikte, ‘başarılı doğa bilimleri modeli’ kurucu bilgi

kuramsal çerçeve olarak alındığında, bu modellemenin olgu-değer ayrımı da örtük olarak kabul edilmiş olmaktadır. Diğer bir deyişle, bu kabule göre olgular ve olgular arası ilişkiler üzerine ifadeler 'doğruluk' terimleri üzerinden biçimlendirilir ve konumlandırılırlar. Bunlar üzerine 'iyi/kötü' terimleri ile konuşmak bilgi / bilim dışı bir alanda konuşmak anlamına gelmektedir. Olgudan değer türetmek ya da değerden olgu inşa etmek olanaklı değildir. Bu durumda, atomun parçalanması bir olgudur. Bu parçalanmadan açığa çıkan enerji bir olgudur. Bu enerjiyi kullanarak bir enerji santrali ya da bomba üretmek uygulamalı bilimdir. Bu ürünlerin nasıl kullanılacağını belirlemek ya da belirli kullanım biçimlerini iyi ya da kötü olarak değerlendirmek ise etik / siyasi değer belirlenimlerine göreli tartışmalara ilişkindir ve kendileri olgusal değildir. O halde, sosyal bilimlerin alanındaki uygulamalar ya da sosyal mühendislik de aynı yapı içerisinde konumlanmaktadır. Toplumsal değişimi hızlandıracak, yavaşlatacak ya da durduracak uygulamaların nasıl yapılabileceğini sosyal bilim kuramsal olarak ortaya koyabileceği gibi, bu yöndeki uygulamaları da gerçekleştirebilir. Ancak orijinal bilgi kuramsal modele göre her üç seçeneğin de hem kendi içlerinde hem de birbirlerine göreli olarak iyi ya da kötü olması bir sosyal bilimin ya da sosyal bilim tartışmasının konusu değildir. Böylelikle, insanlığın doğru arayışı ile iyi arayışı birbirinden ayrılmaktadır ve bu ayrışmayı üreten model bağlamında sosyal disiplinler 'bilim' olmak istiyorlarsa doğru arayışı kanadında yer almalıdırlar.

Her ne kadar bilgi kuramının ya da daha teknik olarak bilgi kuramsal modellemenin doğrudan konusunu oluşturmasa da, Auguste Comte pozitivizmindeki kökenlerden gelen ve yoğun biçimde 19. yüzyıl bilim imgesinin etkisi altında 'modernleşme kuramı'nın sosyal bilimlere, salt doğru arayışı çerçevesinde sığmayacak örtük bir yön çizdiği de belirtilmelidir. Kuramsal kökenlerinde Avrupa / Kuzey Amerika toplumlarını incelemek için biçimlendirilmiş olan sosyal bilimler (sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat), kuramsal olarak koşulların aynı olması gerektiği fakat pratikte farklı olan Avrupa / Kuzey Amerika dışı bölgelerle gerçek anlamda karşılaştıklarında, Auguste Comte pozitivizminde bulunan, toplumun / insanlığın içinden geçtiği aşamalar olduğu ve bu aşamaların 'evrimci ilerleme'yi temsil ettiği tezini belirgin hale getirdiler.

Modernleşme teorisi basitçe şunu ileri sürüyordu: Bütün toplumlar modernlikle sonuçlanan bir süreç içinde, tanımlanmış bir dizi aşamadan geçerler. Toplumun operasyonel tanımı da, halihazırda ya devletlerarası sistemin egemen bir üyesi olarak ya da bir gün egemen

bir üye olması kaçınılmaz bir sömürge olarak varolan devletti. Bu aşamalara verilen adlar bir teorisyenden diğerine değişiyordu ama genel fikir aynı kalıyordu. Teorileştirmenin amacı, verili devletlerin şu anda hangi aşamada bulduklarını saptamamızı sağlamak ve bütün devletlerin modernliğe ulaşmasına yardımcı olmak için devletlerin aşamadan aşamaya nasıl geçtikleri üzerine düşünmekti (Wallerstein, 2012: 210, 211).

Böylece, bilgi kuramsal model süreç içerisinde revizyonlara uğrasa da, kökenden gelen 'ilerleme', 'rasyonalite', 'modernlik / modernleşme' kavramları daima modelin örtük bileşenleri olarak mevcudiyetlerini korumaktadırlar. Aksi halde, yerelleştirilmiş bir evrensellik ve kuramsallaşma gerilimi, koşulların aynı anda hem aynı hem de farklı olduklarını savunmak noktasında yeniden üretilebilirliğini koruyamayacaktır. Yeniden üretilebilirlik, hem bilgi kuramsal hem de pratik ve hatta siyasi avantajlara sahip olan modernleşme kuramının korunmasına bağlıdır. Kuramsal bakışın gereği olarak bu kuram da, özdeş nedenlerle özdeş aşamalardan geçen toplumlar / devletler görebildiği ve bu toplumlar / devletler hâlihazırda farklı aşamalarda oldukları ve geçiş zamanlaması her toplumun yerel koşullarına bağlı olduğundan farklılara alan açabildiği için bilgi-kuramsal avantaja sahiptir. Çünkü, kuramsal aynılıklarla beraber, kuramın hem doğrulanmasına hem veri olarak zenginleştirilmesine yönelik alan çalışmasına / empirik araştırmaya, söz konusu farklar üzerinden alan açabilmektedir. Bu çerçevede sosyal bilimci, farklı toplumlarda ya da bölgelerde kuramı doğrulayan, kuramın veri koleksiyonunu arttıran ya da olası bir aykırı örneği, aykırı kılan koşulları keşfederek kuramı geliştiren çalışmalar yapabilmektedir. Diğer taraftan, 'ilerleme [modernleşme] yolunda atılan adımların ortaya çıkardığı yan zararlar' da sosyal bilimlerin konusu haline geldiğinde, yeni araştırma alanları da kendilerini göstermiştir. 'Yabancılaşma', 'sapkınlık', 'suç', 'kentsel kargaşa' ve modernite öncesi dönemden modern döneme (ya da aşamaya) geçişin kalıcı olmayan 'illetleri'nin sosyal bilimin konusu haline gelmesi temeldeki modernleşme kuramının ürünüdür (Wallerstein, 2013: 197, 198).

Kuramın pratik (ve siyasi) avantajı ise, hükümetlere / iktidarlara aşama aşama yukarı çıkma, yani ilerleme sürecini nasıl gerçekleştirecekleri konusunda tavsiyelerde bulunma imkânını sosyal bilimcilere vermesidir. Doğruluk arayışındaki sürekli ilerlemenin, "ufkun ucundaki iyiliğe" ulaşılmasını da garanti altına aldığı varsayımı bu avantajı yaratmıştır.

Bu avantaj, sosyal mühendislikte bilim insanına düşen görevi pekiştirmektedir. Kurumsal bilim açısından da bu pratik avantaj, “aynı zamanda (hemen hemen her yerde) epeyce bir hükümet fonunun sosyal bilimcilere, özellikle de ‘kalkınma’ üzerine çalıştıklarını iddia edenlere ayrılmasına da haklılık kazandırıyor” (Wallerstein, 2012: 211). Diğer taraftan da, modernleşmenin / ilerlemenin yan etkilerinin giderilebilir olduğu varsayımı, sosyal bilimcilerin büyük bölümünün kendilerini sosyal hizmet uzmanları ya da sosyal hizmet uzmanı kuramcıları olarak konumlandırmalarını sağlıyordu.

Bu çerçevede bilgi üretiminin kurumsal yapısının, diğer bir deyişle, sosyal bilimlerin kendilerini disiplinler olarak sınırlar üzerinden belirledikleri ve bu sınırlar içerisinde yeniden ürettikleri yapının zorlamasıyla, özgünlük adına sürekli bir uzmanlaşma ve derinleşme eğilimi beslenmiştir. Hem özgünlük hem de nesnellik üzerine yapılan vurgu, disipline katılacak ve dolayısıyla disiplini yeniden üretecek olanların özellikle doktora çalışmalarında ve sonraki bilimsel çalışmalarında daralan bir çerçeveyi zorunlu kılmaktadır. Özgünlük, ard arda gelen araştırmacıların birbirlerini tekrar etmemek adına yeni bir şey söylemek için konuyu zaman, mekân ve eldeki değişkenler açısından kapsamaları giderek küçülen konulara bölmekle elde edilebilir hale gelmiştir (Wallerstein, 2012: 227). Bunun bilgi kuramsal nedeni, klasik sosyal bilimler yapılanmasında disiplinler sınırları korumak güdüsü ya da refleksiyle kuramsal değişimin arzu edilir olmamasıyla da açıklanabilmektedir. Ancak bu durum, disiplinler sınırları ve devamlılığı pratikte sürdürürken, mikroskobik ölçekle makro dünya arasındaki ilişkinin görünürlüğünün git gide azalması ve yapılan çalışmalar sonucu üretilen mikroskobik bilgilerin sentezlenememesi gibi bir yan etki doğurmaktadır. Bu, bilginin genişliği ve derinliği arasındaki dengenin bozulmasıdır. Böylece, sosyal bilimler temel kabullerini ve ‘modernleşme teorisini’ korusalar dahi, akademi içi kalarak, ‘gerçek’ dünyaya etki edebilme yetilerini kaybetme, yani ‘kapalılık’ tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu, aynı zamanda ‘bilgi üretme’ ve ‘bilgi üretenleri yeniden üretme’ arasındaki dengenin ve biraradalığın da bozulması anlamına gelmektedir.

Özgünlük ve yeni bir şey söyleme itkisinin neden olduğu bir diğer sonuç, disiplinlerin sınır bölgelerinde yeni alt-alanların kurulmasıdır. Siyasal bilimlerle sosyoloji arasında ‘siyaset sosyolojisi’, iktisatla sosyoloji arasında ‘iktisat sosyolojisi’, psikoloji ile sosyoloji arasında ‘sosyal psikoloji’, sosyolojiyle bilim incelemeleri arasında ‘bilim / bilgi sosyolojisi’

ve hatta geleneksel olarak felsefenin bir alt dalı olan epistemoloji ile sosyoloji arasında 'sosyo-epistemoloji çalışmaları' görünür olduğunda bu çalışmaların disiplinler aidiyetleri bir problem durumu yaratmıştır. Bu yeni sınır-bölgesi çalışmaları, sıklıkla belirli ve örgütsel olarak dâhil olduğu disiplin tarafından sınır-dışına atılma, "bu sosyoloji değil", "bu coğrafya değil", "bu tarih değil" ve benzeri ithamlarla yüzleşmek durumunda kalabilmektedirler.

Bir yandan ilgi alanı ya da verilerin ele alınış tarzı bakımından disiplinleri birbirlerinden ayıran açık seçik sınır çizgileri kaybolurken bir yandan da kabul edilebilir konuların sınırları giderek genişlediği için disiplinlerin kendi içindeki türdeşlik giderek ortadan kalktı. Bu ise, disiplinlerin iç tutarlılığının ve her birinin ayrı bir disiplin olarak varolma hakkını doğrulamak için kullanılan dayanakların meşruiyetinin disiplin içinde tartışılmaya başlamasına yol açtı (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 48, 49).

Bu duruma gösterilen direnç ve mikroskobik çalışmalarda aşırı ısrar esasında sosyal bilimlerin kapalılığının teyidi olmakla birlikte, sosyal bilimler açısından bilgi kuramsal mevcut problem durumunun da göstergesidir.

b. Mevcut Bilgi Kuramsal Problem Durumu

El-altında bulunan ve sosyal fiziğin kurulmasına yönelik hedefi içkin olarak taşıyan 'başarılı doğa bilimleri modeli'nin sosyal araştırma mantığı olarak da kullanılabilceğinin kabul edilmesinin makuliyeti kurucu zemini tesis etmiş olsa da anomalilerin ortaya çıkması görece kısa bir zaman almıştır. Öyle ki, sosyal bilimlere ilişkin bilgi kuramsal temelin oluşturulmasına yönelik çalışmalarda, orijinal model, doğa bilimleri incelemelerinde tedricen tespit edilen tüm bilgi-kuramsal anomalileri doğrudan ve sanki bir büyüteç altındaymışçasına karşısında bulmuştur. Wallerstein'a göre, bu durum modelin doğa bilimleri incelemeleri üzerinden 'içeriden çatlayan' yapısını daha görünür kılarken, bilgi kuramsal eleştirilere olduğu denli, karşıt-bilim tezlerine ve "romantik" bilim reddiyesinin geri dönüşüne de kapı açmıştır (Wallerstein, 2012: 180). O halde, bilimin birliği tezi korunacaksa, bilgi kuramsal problemlerin ve anomalilerin öncelikle sosyal bilimlerin bilgi kuramsal zemininde, yani 'büyüteç altında' çözülmesi, doğa bilimlerini de kapsayacak biçimde daha gelişmiş bir modellemenin gereğidir. Bu durumda, sosyal bilimlerin

“artık bilimin (hatta doğa bilimlerinin bile) epistemolojik doğrularının kendisinden çıkarsanacağı arena” haline gelmektedir (Wallerstein, 2012: 183).

Doğa bilimleri çalışmalarını konu edinerek ortaya konulmuş olan ve yinedoğabilimleriçalışmalarıüzerindenrevizyonlaraüçatılanbilgikuramı modellemesi, görelilik olarak uzun bir süreçte içkin problemlerle yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu problemlerin anomaliler olarak tespiti ve çözüm girişimleri bağlamında Auguste Comte’un pozitivizminden, Carl Hempel ve Rudolf Carnap’ın neo-pozitivizmlerine, Hans Reichenbach’ın bilimsel felsefesine evrilen bilgi kuramsal modelleme süreci neredeyse yüz yıldan fazla sürmüş ve bu modellemenin arketipi daima doğa bilimleri (özelde de fizik çalışmaları) olmuştur. Oysa sosyal bilim konu edinildiğinde bilim-tarihsel olarak tedricen açığa çıkan anomaliler daha başlangıçta kendilerini göstermektedirler. Bilgi kuramının (bilgi modellemesinin) içkin evrimi ile anomalilerin ortadan kaldırılmasının yolu olarak “kuramın önceliği” yaklaşımının güçlenmesi ve önsel belirlenimler, tanımlamalar, kuramsal / kavramsal sınırlandırmalar olmaksızın ‘olgu’nun görünür olamayacağı ve buna bağlı olarak olgudan kurama doğru değil de kuramdan olguya doğru gidildiği savının odak noktası haline gelmesi, bir sosyal bilim modellemesi için (ya da aynı anlama gelecek biçimde sosyal bilim / araştırma mantığı için) ulaşılan bir sonuç olmaktan ziyade başlangıç tespiti niteliğindedir. Bütün sosyal bilimler için, nereye ve nasıl bakılacağına belirlenebilmesi için önsel bakış yani kuram yüklü bakış, diğer bir deyişle hipotetik çerçeve içerisine alma girişimi zorunludur. Doğa bilimleri üzerinden modelleme yapan bilgi kuramsal çalışmaların tedricen açığa çıkardığı bu zorunluluk, bilimin birliği tezi korunmak kaydıyla, sosyal bilimlerden daha ilk ‘bakışta’ görünür olabilmektedir.

Wallerstein’in bu bağlamdaki tespiti daha genelleycidir. Ona göre, gerçek bir dünyanın olduğu su götürmezdir fakat dünyayı sadece ona ilişkin ‘bakış açısı’ yoluyla bilebiliriz. Bu ‘*bakış açısı*’ kolektif bir toplumsal bakış açısıdır.

Bunun toplumsal dünyaya ilişkin bakış açımız kadar fiziksel dünyaya ilişkin bakış açımız için de geçerli olduğu açıktır. Bu anlamda hepimiz bu olguda kullandığımız gözlemlere, William McNeill’in ‘mitarih’ (mythistory) adını verdiği örgütleyici mitlere (evet, büyük anlatılara) bağımlıyızdır, onlar olmadan hiçbir şey söyleyemeyiz. Bu kısıtlamalardan çıkan sonuç, çoğul olmayan

hiçbir kavram olmadığı, her türlü evrenselin/tümelin kısmi olduğu ve birçok evrensel/tümel olduğudur (Wallerstein, 2012: 273).

Bu görünürlüğe sahip ve çağdaş bilim tartışmalarında ağırlıklı bir yere sahip olan kavramsallaştırma çok-paradigmatlıdır. Başta kuramsal terimlerin kökeni problemi olmak üzere, esasen de bir olgunun nötr, çıplak ve verili olduğu tezine karşıt biçimde, bilimde kuramsal bakışın önce geldiği ve tüm gözlemlerin ya da olgu tespitlerinin zorunlu olarak kuram-yüklü olduğu tezi ağırlık kazandıkça, kuram – olgu ilişkisinin ve bu ilişkideki bilimsellik ölçütünün mahiyeti de değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, ‘kavramsal görme biçimi’ olarak ‘paradigma’, Kuhn’un ilk döneminde kullandığı geniş anlamalı bir terimdir. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nda paradigma / paradigmatik olmak, bilimselliğin ayırıcı niteliği olarak belirlenir ve tanımlanır (Kuhn, 2000: 53, 83). Paradigmanın yokluğunda, üzerine dikkatlerin toplanacağı ve bilimsel bir problem olarak konumlanan herhangi bir belirlenim söz konusu değildir ve bu nedenle paradigmanın yokluğunda bilim de söz konusu değildir. O halde, “paradigmanın varlığı çözümlenecek sorunu ortaya koyar” (Kuhn, 2000: 85) ve paradigma, bir görme biçimi olmakla birlikte aynı zamanda bir tür problem (Kuhn’un ifadesiyle bulmaca / yap-boz) çözme biçimidir. Bu yapıyla bir paradigma çoğu zaman bir disiplinin odağını / temel problem alanını belirleyerek, aynı zamanda disiplinin kuramsal ve kurumsal sınırlarını da belirler.

Bu duruma bağlı olarak, geniş anlamıyla iki farklı paradigmanın ürünü olan iki kuramın kuramsal terimleri denli empirik terimleri üzerine de örtüşmemesi ve bu bağlamda eş-ölçülemez olmaları paradigmatik yapının doğası gereğidir. Bu nedenle, “doğaya bakış açımızı belirleyen bir ilk paradigma bulduktan sonra, artık paradigma olmadan araştırma yapmak diye bir şey söz konusu olamaz. Bu yüzden de bir paradigmanın reddi, bir diğerinin yerini almasıyla eşzamanlı değilse, reddedilen paradigma değil bilim olur” (Kuhn, 2000: 142). O halde, aynı gerçekliğe (gerçekliğin aynı parçasına) yönelmiş olsa da iki farklı paradigmatik bakış, bir diğerinin içkin parçasını (kuramsal terimlerini, empirik terimlerini, problem çözme biçimini ve hatta problemlerini) bilim-dışı ya da en azından disiplin dışı görecektir. Kuhn’un doğa bilimlerini esas alarak yaptığı bilgi-kuramsal ve tarihsel modellemenin orijinal biçimi hatırlanacak olursa, bir paradigmanın reddiyle yenisinin benimsenmesinin eş zamanlılığına bağlı olarak ancak bilim tarihsel bunalım / kriz dönemlerinde ya da bilim olmaya aday (fakat henüz bilim olmamış) pek çok ve alternatif

paradigmanın (diğer bir deyişle gerçekliğe en az iki farklı paradigmadan bakabilmenin olanaklılığının) tedavülde olduğu bilim-öncesi dönemde bir tür çok-paradigmalıktan söz edilebilir. Esas bilimsel etkinliğin gerçekleştirildiği ve problem(ler)in çözüldüğü dönem olan paradigmatik bilim dönemi, yani olağan bilim dönemi daima tek sesli, diğer bir deyişle tek-paradigmalıdır. Buna karşın, daha önce de belirtildiği üzere, bilgi kuramı tartışmalarının doğa bilimleri bağlamındaki son evreleri, sosyal bilimler için başlangıç durumlarıdır.

Bilhassa paradigma-öncesi devirlerin şaşmaz bir özelliği hangi yöntemler, sorunlar ve çözüm kıstaslarının geçerli olacağı konusunda sık sık ve oldukça derin tartışmaların yapılmasıdır, ama hemen belirtelim ki bu tartışmalar herhangi bir anlaşma ile sonuçlanmaktan çok, çeşitli fikir okullarının birbirinden ayrışmasına yarar (Kuhn, 2000: 108).

Kuhn'un bu ifadeleri, adeta sosyal bilimlerin mevcut durumunu yansıtmaktadır. Ancak dikkat edileceği üzere, Kuhn'un orijinal bilgi kuramsal ve tarihsel modellemesi sosyal bilimlerin mantığı için temel alınacak olursa, sosyal bilimlerin ya halen bilim-öncesi dönemde ya da daimi bir kriz / bunalım döneminde olduğunu kabul etmek gerekecektir. Sosyal bilimler içerisindeki nomotetik / idiografik bölünmesinin yanı sıra, aynı toplumsal gerçekliğe farklı kavramsal şemalardan bakan kuramsallaşma girişimleri, kuramın önceliği tezi gereği farklı embriyonik-kuramlar / hipotezler (önsel görme biçimleri) arasında bölünmek durumundadır. Daha da ötede, olanı olduğu gibi betimleme iddiasının altında yatan olgunun verili-orada olduğu tezi, kuram öncelikli modelce tedavülden kaldırıldığından, idiografik çalışmaların da örtük olgu-belirleyici / tespit edici embriyonik kuramlarla yol aldıkları görülecektir. Böylece sorun, çok-paradigmalı bir yapıda paradigmlar arası farkın hangi ölçütlerce belirleneceği ve çok-paradigmalı biraradalığın tek çatı altında, gerek sosyal bilimler çatısı² altında gerekse de tek bir disiplin çatısı altında olanaklı

² Genel sosyal bilimler çatısı altındaki çok-paradigmalık kavrayışı çoğunlukla çok-disiplinlilik olarak kendisini göstermiş ve görelilik olarak daha kolay çözülebilecek bir problem olarak görülmüştür. Çünkü bu durumda, belirli bir konu ya da problem karşısında disiplinler sınırları belli olan bilim insanlarının iş birliği söz konusu edilmiştir. Her bir bilim insanı kendi disipliner bakışı ile meseleye yaklaşmaktadır. Ancak bununla beraber, 1945 sonrası bölge araştırmalarında (sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinden, doğa bilimlerinden ve hatta beşeri disiplinlerden kişilerin bir araya gelerek, kendi disiplinleri açısından ortak ilgi alanı kabul edilen bir bölgeyi incelemeleri), sınırların belirsizleştiği bir tür çok-paradigmalık açığa çıkmaya da, örgütsel sonuçlarda mevcut bölünmeler şüpheli hale gelmiştir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 41). O halde, çok-paradigmalık ve çok-disiplinlilik farklı kavramsallaştırmalar olsa da, özellikle pratik uygulama boyutunda benzer sonuçlarda ortaklaşabilmektedir.

olup olamayacağı tartışmasına evrilmektedir. Postmodernistlerin de sık sık sahiplendiği bu tartışma hakkında Wallerstein şu ifadeleri kullanır:

Kendimizi rakip paradigmlar arasında bulduğumuzda, daha güçlü paradigmların savunucuları, onun olası tek paradigma olduğunu iddia etme eğilimindedirler, daha zayıf olanların savunucuları ise ezildiklerini ileri sürerler. Bu ikinci gruptakiler sık sık paradigmların göreceliği argümanından yararlanırlar: bütün paradigmlar eşit ölçüde geçerlidir. Bu, zayıflık ürünü bir argüman olmasının yanı sıra, aynı zamanda kimsenin, hele onu dile getirenlerin gerçekten inanmadığı bir argümandır da. Postmodernistler, pozitivizmin sonsuz perspektiflerden oluşan bir dünyadaki bir başka bakış açısından ibaret olduğuna inanıyorlar mı gerçekten? İnanıyorlarsa, bunu pek belli edemediler demektir (Wallerstein, 2012: 178, 179).

Klasikleşmiş örnek hatırlanacak olursa, aynı verilere bakarak Aristotelesçi fizikçi ‘engellenmiş düşme’ fenomenini tespit ederken, Galileo sonrası bir fizikçi ‘sarkaç’ tespit etmektedir. Ancak bilim-tarihsel olarak, Galileo sonrası, özellikle de Newton sonrası dönemde artık kimse ‘engellenmiş düşme fenomenini’ görmemekte, en azından bilimsel bir problem olarak addetmemektedir. Oysa sosyal bilimlerde, eş zamanlı olarak ‘engellenmiş düşmeler’ ve ‘sarkaçlar’ üzerine çalışan ve kendi çalışmasını sosyal **bilim** olarak ve belirli bir disiplin etiketiyle savunan, koruyan bilim insanları şu an akademilerde çalışmaktadırlar. Wallerstein’ın başka bir bağlamdaki tespiti, buraya taşınabilir niteliktedir: “(...) kendilerine Durkheimci diyen sosyologlara ve Marksist ya da Weberci diyen başkalarına rastlamış olmama rağmen, Durkheimci-Marksist-Weberci olduğunu söyleyen hiçbir sosyoloğa rastlamadım” (Wallerstein, 2012: 242).

Böylesi bir ortamda, bir disiplinin kendine ait alanı, uygun yöntemleri ve bunları belirleyen paradigmatic sınırları belirsizleşmektedir. O halde, sosyal bilimin bilgi kuramsal modellenişinde, mevcut durum Kuhn’cu terminolojiyle tespit edilebilmekte, fakat Kuhn’un orijinal modellemesi ile bu sorun, sosyal bilimlerin halen bilim-öncesi dönemlerini yaşadıkları (yani halen bilim(sel) olmadıkları) ya da daimi bir kriz döneminde kısır döngüye girdikleri kabul edilmedikçe çözülememektedir. Urry’nin ifadesiyle, Kuhn, “sosyolojideki gelişmeler için felsefi [bilgi kuramsal] protokol sağlayıcı olarak” kullanılamaz (Urry, 2015: 70). Her ne kadar uzun bir süredir ve tam da bu tartışmanın merkezinde yer alacak biçimde tedavülde olsa da, çok-paradigmalı sosyal bilimler ve hatta çok-

paradigmalı bilim kavrayışının bilgi kuramı henüz çok-paradigmallığa birlik sağlayan unsurun ne olduğu konusunda netleşmemiştir.³

Bu netleşmemenin bir sonucu olarak, eş-zamanlı olarak tedavülde bulunan farklı paradigmaları bilgi kuramsal olarak bir disiplin çatısı altında birbirlerine entegre edememek aynı zamanda bir tür perspektivizme neden olurken, ‘nesnellik’ ve ‘evrensellik’ iddialarını kuşkulu kılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, kurumsallaşmış bilginin ve dolayısıyla bilginin kurumsal örgütlenme biçimini gerek koşulu olan evrensellik kuşkulu hale geldiğinde, kurumsallaşmış disiplinlerin ardında / temelinde bilgi kuramsal bir boşluk doğmaktadır. Perspektif sayısını arttırmak için, “sosyal bilimcilerin daha geniş bir sosyal [ve belki de disiplinler] tabandan devşirilmesi” girişimi çoğullaşmayı besledikçe beraberinde “teorik düşüncelerin dayandığı bazı ön kabuller bulunduğu ve bunlardan çoğunun a priori önyargılar ya da ne teorik ne de ampirik hiçbir haklı gerekçesi bulunmayan akıl yürütme tarzları içerdiği” ve dolayısıyla bu a priori unsurların ayıklanmaları, çözümlenmeleri ve daha geçerli varsayımlarla değiştirilmeleri gerektiği yönündeki eleştiriye de getirmiştir ki bu ‘sosyal bilimleri açma talebi’ olarak değerlendirilmektedir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 56).

Belirtilmelidir ki ‘çoğullaşma’, 19. yüzyıl bilim imgesi bağlamında bilimsellik açısından problemlili bir kavramdır. Uzmanlaşmanın zorunlu biçimde arttığı bilim camiasında, özellikle karmaşık uzmanlaşma seviyesinde bir bilimsel iddianın geçerli ve hatta akla yatkın olduğunu bilmenin yolu, ilkesel olarak herkese fakat reel olarak çok az kişiye açıktır. Gerek sunulan kanıtların niteliği gerekse de verilerin analizine uygulanan kuramsal akıl yürütmenin kısıtları hakkında değerlendirme yapabilmenin kendisi de uzmanlaşmış bir eğitim gerektirmektedir. Bilime duyulan

³ Genelde sosyal bilimlerin ve özellikle de mensubu olunan özel bir disiplinin böylesi bir ‘kriz’ durumunda olmadığını öne süren ve bu tartışmayı bir tür ‘gereksiz akademik enerji kaybı’ olarak öne süren akademisyenler de mevcuttur. Bu akademik konumlanışın temelinde bir tür ‘alanı koruma refleksi’ vardır. Bir disiplinin kurumsallaştırılması pratiği korumanın ve yeniden üretmenin bir yolu olduğundan ‘sınırlar’ önem taşır. Alana ve dolayısıyla ‘mesleğe’ kabul şartları ve ‘meslekte’ ilerlemenin kabul gören yollarının tanımlanması bu sınırlar üzerinden gerçekleşir. “Akademik organizasyonlar akli değil pratiği disiplin altına almaya çalışırlar. Düşünsel inşalar olarak disiplinler tarafından yaratılanlardan çok daha sağlam sınırlar yaratırlar ve tüzel sınırları için sunulan teorik gerekçelerin miadı dolsa da kendileri yaşamayı sürdürülebilirler” (Wallerstein, 2012: 240). Bu nedenle bir grup sosyal bilimci ya da bilgi kuramcısı miadı dolmuş ‘teorik gerekçeler’i tespit ederek bir arayışa girerken, aynı koşullar altında ve eş zamanlı olarak bir diğer grup ortada bir krizin olmadığını ve disiplinin pratikte işlediğini savunabilmektedirler.

kültürel ve bir anlamda da sosyo-epistemolojik güvenin ardında, bu uzmanlaşmış topluluğun (bilim insanlarının) birbirlerini sıkı bir gözetim altında tuttukları / tutacakları, verilerin düşük kaliteli ve akıl yürütmenin zayıf olup olmadığını, aksini gösterir kanıtların ihmal edilip edilmediğini yüksek sesle kamuoyuna duyuracakları beklentisi vardır. İlgili uzmanlar arasındaki mutabakat ve aynı anlama gelen sessizlik onaylama anlamına gelecektir. Tartışma, araştırmanın bilimselliği ve sonuçlarının bilimsel geçerliliği konusunda kuşku uyandıracaktır (Wallerstein, 2013: 15, 16). Oysa çok-paradigmalı bir çoğulluk sürekli bir tartışma, aynı veriye bakarak farklı olgular tespit etme anlamına geldiğinden ve sosyal bilimlerin 'olağan durumu' da bu olduğundan, mevcut kültürel ve sosyo-epistemolojik arkaplan ışığında sosyal bilimlerin bilimselliğinin kuşkulu hale gelmesi ya da kuşkulu kalması sonucunu doğurmaktadır.

Wallerstein'ın bu bağlamdaki önerisi, 19. yüzyıl kurucu çerçevesi (bir anlamda paradigması) temelinde sosyal bilimleri 'düşünmemek'tir. Onun ifadeleriyle, bu şu anlama gelmektedir:

Akademisyenlerin ve bilim insanlarının meseleleri yeniden düşünmesi normal bir durumdur. Yeni kanıtlar eski teorileri sarsınca ve öngörüler gerçekleşmeyince, öncüllerimizi yeniden düşünmek zorunluluğu duyarız. Bu anlamda 19. yüzyıl sosyal bilimlerinin büyük bölümü, spesifik hipotezler biçiminde sürekli olarak yeniden düşünülüyor. Fakat ben "normal" bir durum olan yeniden düşünmeye ek olarak, 19. yüzyıl sosyal bilimlerini "düşünmememiz" gerektiğine inanıyorum. (...) Bir zamanlar zihni özgürleştirdiği düşünülen bu varsayımlar, bugün toplumsal dünyanın faydalı şekilde analiz edilmesinin önünde merkezi entelektüel engeller olarak işlev görüyor (Wallerstein, 2013b: 11).

Bu varsayımların engeller olarak işlev görmesi ve problem çözücü niteliklerini mevcut aykırı örnek(ler) üzerinden kaybetmeleri, Kuhncu anlamda bir kriz dönemine işaret eder görünmekle birlikte, yeni bir / alternatif paradigma arayışını zorunlu kılmaktadır. Wallerstein da bunu olumlayacak biçimde kendisinin yeni bir paradigma önermediğini, fakat sosyal bilimlerin egemen bakış açılarının (hipotezlerinin) son derece kuşkulu ve dar görüşlü olduğunu göstererek yeni bir paradigma arayışını teşvik etmeyi umduğunu ifade etmektedir (Wallerstein, 2013b: 11). Ancak Wallerstein da Kuhncu terminoloji ile mevcut durumu ve niyetlerini ifade ediyor olsa da, yukarıda belirtildiği üzere, Kuhncu

model çok-paradigmalılık için bilgi kuramsal protokol sağlayıcı olarak görünmemektedir.

3. Sosyal Bilimin Mantığı Olarak Eleştirel Rasyonalite / Yanlışlamacı Bilim Modeli

Önde gelen bütün bilgi kuramı modellemelerinde olduğu gibi, Popper da öncelikle doğa bilimlerini konu edinmiş ve modellemesini bu alan üzerine kurmuştur. Bu bağlamdaki temel çalışması olan *Bilimsel Araştırmanın Mantığı'nda Newton Formülleri'ne, Bernoulli Teoremi'ne, Kuantum Mekaniği'ne ve Heisenberg'e* dair bölüm ve alt bölümlerin olması açık bir göstergedir. Bu bağlamda, bilgi kuramı açısından bilimin ve bilimsel düşüncenin amiral gemisi halen doğa bilimleri ve özelde de fizik disiplini'dir. Kendi ifadeleri şu yöndedir: "Benim bilim metoduyla ilgili yorumumun, sosyal bilimlerin metotları hakkındaki hiçbir bilgiden etkilenmediğine inanmak için her türlü sebebe sahibim; çünkü onu ilk geliştirdiğim zaman kafamda sadece tabii bilimler vardı ve sosyal bilimler hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum" (Popper, 2008: 154). Ancak Popper, *Tarihsiciliğin Sefaleti* adlı çalışmasında ön-tarihi üzerinden sosyal bilimin neden mevcut durumda olduğunu tartışmaya açar:

Sosyal ve siyasal sorunlara duyulan bilimsel ilginin, kozmoloji ve fiziğe duyulan bilimsel ilginin tarihinden daha yeni bir tarihi olduğu söylenemez Antik çağlarda öyle zamanlar olmuştur ki, (bunu söylerken Plato'nun siyasal teorisiyle Aristo'nun yasalar koleksiyonunu düşünüyorum) bu dönemlerde sosyal bilimlerin tabiat bilimlerinden daha ileri bir mertebede olduğu görülebilir. Fakat Galileo ve Newton'la birlikte fizik umulanın ötesinde başarılı olmuş ve diğer bütün bilimleri gelişmişlik bakımından büyük ölçüde aşmıştır. Ve biyolojinin Galileo'su olan Pasteur'den beri biyolojik bilimler de neredeyse aynı derecede başarılı olmuştur. Fakat öyle görünüyor ki, sosyal bilimler henüz Galileo'larını bulamamıştır (Popper, 2008: 1).

Popper'a göre bu durum, yani sosyal bilimlerin henüz Galileo'larını bulamamış olmaları, sosyal bilimcilerin yeterliliklerine dair bir sorun olmanın ötesindedir. Popper, fizikteki başarı sonrasında (Bilimsel Devrim sonrası ve özellikle 19. yüzyılda) pozitivist bilgi kuramsal modellemenin esas alındığı bir tür öykünme üzerinden yapılandırılan sosyal bilimlerin içerisine düştüğü *Methodenstreit'*ta sosyal bilimcilerin alternatif konum

alışlarının, doğrudan doğruya benimsedikleri bilgi kuramına göreli olduğunu tespit eder. Onun ifadeleriyle, sosyal bilimcinin konumu, metodoloji tartışmalarına dahil olurken, fizik metodlarına dair ‘yaygın’ yanlış anlamalardan ileri gelmektedir. Popper, bu hayati yanlışların, teorilerinin mantıksal biçiminin, bu teorileri test etme metodlarının ve gözlem ile deneyin mantıksal işlevinin yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını düşünmektedir (Popper, 2008: 3).

O halde, sosyal bilimlerin disiplinler arasında ve kimi zaman da disiplin-içi olarak idiografik – nomotetik olarak ayrışmasının ya da bölünmesinin ve bu bağlamda kimi sosyal bilimcilerin doğa bilimcilerine kimilerinin ise beşeri disiplin mensuplarına yakınlaşmasının nedeni bilgi kuramsal modellemenin eksikliğine bağlıdır. Diğer bir deyişle, Wallerstein’ın ifadesiyle de, iki epistemolojik kutup arasında aidiyeti ve konumlanışı netleşmemiş sosyal bilimlerin “*zıt yönlere doğru dörtlünelere koşan iki ata bağlanmış insan gibi*” (Wallerstein, 2013: 27) olmalarının nedeni yanlış bilgi kuramsal temelde yapılandırılmış olmalarıdır. Bu durumda, Popper’ın daha geniş anlamda kendisini bu ‘yanlış bilgi kuramsal modellemenin’ katili olarak tanıtmayı (2005: 99), sosyal bilimler için de daha uygun bir bilgi kuramsal temel önerdiğinin ifadesi biçiminde okunmalıdır.

Popper’ın yaklaşımı bilimin orada-verili olan olguların gözlemiyle başladığını ve yeterince gözlem yapıldığında ‘ayrılık’ ya da ‘benzerlik’ ilişkileri üzerinden kuramların (genelleme / tümel önerme dizgelerinin) tümevarımsal olarak kendiliğinden açığa çıkacağını ve bu kuramların bu kez deneylerle doğrulama amacıyla sınındığını öne süren naif-tümevarımcı bilgi kuramına karşıt bir tez durumundadır. Popper’ın tespitine göre öncelik ‘orada-verili’ olanın gözlemlenmesinde değil, daima önerme ya da önermeler dizgesi olarak öne sürülen varsayımlarda yani hipotezlerdedir. Popper için bu, “deneyime dayanan tüm bilimlerin metodudur”. Bu bağlamda, gözlemlerle başlayıp, kuramları onlardan türetmeye çalışma anlamında tümevarımsal genellemeler yapıldığı yönlü modelleme gerçeği yansıtmamaktadır. Popper için bu, bilgi kuramsal anlamda “bir çeşit görme yanılgısı”dır. Bilimsel gözlemlere hiçbir aşamada “şu ya da bu şekilde gözlemlerimize rehberlik eden ve sayısız gözlem konuları arasında ilgi çekici olanları seçmemizde bize yardımcı olan –ekseriya teknolojik nitelikteki- bir problem ya da bir peşin fikir veya bir hipotez gibi teori türünden herhangi bir şey olmadan” başlayabilmek olanaklı değildir. Bilim açısından kuramların nasıl oluşturulduğu,

örneğin “aceleyle emin olmayan sonuçlara varmak veya sadece onlara ayaklarımızın takılması suretiyle (yani “sezgi yoluyla”) mi, yoksa tümevarımsal prosedürle mi elde ettiğimiz fark etmez”. Bilimsel açıdan tek soru olan “kuramlar nasıl test edilir?” sorusudur (Popper, 2008: 151).

Bu bağlamda, bilgi kuramının ve dahi tüm bilimlerin yöntemi, sorunun açık biçimde formüle edildiği ve önerilmiş farklı çözüm yollarının eleştirel biçimde araştırıldığı yöntemlerdir ki, bu yöntemlerin ortak adı bilimsel yöntemdir (Popper, 2012: 28). Sorunun (problemin) açık biçimde formüle edilmesi bir hipotezle mümkündür. Çözüm önerisi ya da önerileri de başlangıçta sorunu (problemi) tespit eden hipoteze içkin ya da ona eklenen farklı hipotezlerden doğar. Bu önerilerin sınanması, diğer bir deyişle problemin çözülmesi için izlenebilecek yegâne rasyonel yöntem ise, tüm olanaklarla çözüm önerisini çürütmeye (yanlışlamaya) çalışmaktır. Bu bağlamda, Popper’a göre, hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimler hep problemlerden yola çıkar ve ‘deneme-yanılma’ yöntemiyle yol alır. Bilimde problemlerden değil de, duyuşsal algılardan ya da gözlemlerden yola çıkıldığı şeklindeki bilgi kuramsal fikir yanlıştır. Bilimsel gelişmenin mantığı, dört aşamalı bir şemada yapılandırılabilir: 1. Problem – Eski problem; 2. Çözüm denemeleri – Deneme amaçlı kuram oluşumları; 3. Ortadan kaldırma – Deneysel sınama da dâhil olmak üzere eleştirel tartışma aracılığıyla ortadan kaldırma denemeleri; 4. Kuramların eleştirel tartışmanın konusu haline geldiğinde çıkan yeni problemler (Popper, 2015: 15, 19, 28). Bu model, eleştirel rasyonalitenin temeli olarak, bilgi kuramsal modellemenin kendisi için de aynen geçerlidir. Yani, Poppercı model, önceki pozitivist ve neo-pozitivist modellemenin çözemediği problemleri çözebildiği için onun yerini almış ve bilimsel araştırmanın mantığının modellenmesi için daha güçlü bir alternatif sunabilmiştir.

Popper’ın bu modellemesi, sosyal bilimler için de geçerlidir. Hatta onun ifadeleriyle, sosyal bilimlerde bu modelin işlerliği daha açıktır:

Sosyal bilimlerde haklarında düşünmeden önce nesnelimizi gözlemleyemeyeceğimiz hususu tabii bilimlerdeki göre daha da belirgindir. Çünkü sosyal bilimlerin nesnelinin hepsi olmasa da çoğunluğu soyut konulardır, teorik inşalardır. (Bazılarına garip gelebilirse de, “savaş” ve “ordu” bile soyut kavramlardır. Somut olan, öldürülen çok sayıdaki insandır veya üniforma içindeki kadınlar ve erkeklerdir.) Deneyimizi yorumlamak için kullandığımız bu

nesneler, bu teorik inşalar, belirli deneyimleri açıklamak için belirli modeller kurmanın (özellikle kurumların) sonucudur; (atomlara, moleküllere, katılara, sıvılara ve benzerlerine ilişkin) modellerimizi oluşturduğumuz tabii bilimlerde aşına olunan bir yöntemdir bu. Bu metot, indirgeme yoluyla ya da hipotezlerden çıkarsama yoluyla açıklama metodunun bir parçasıdır. Çok kere hipotezler veya teorilerle çalıştığımız gerçeğin farkında olmayız ve bu sebeple teorik modellerimizi somut şeylerle karıştırırız. Bu maalesef, çok yaygın bir yanlışlık türüdür (Popper, 2008: 151, 152).

Popper'a göre, "(...) bir sosyal oluşumun hangi tür değişikliklere dayanabileceğini ve buna rağmen aynı kalabileceğini söylemek imkânsızdır. Bazı bakış açılarından özü itibariyle değişik olabilen fenomenler, diğer açılardan tamamen aynı olabilirler" (Popper, 2008: 34, 35). Bu bakış açıları, farklı hipotezlerden başka bir şey değildir. Öyle ki, Popper için farklı çıkış noktaları, problem tespitleri ve olgu belirlenimleri olarak hipotezler, sonrasında Kuhn için daha geniş bir çerçeve olarak paradigmlar haline dönüşecektir.

Yanlışlamacı bilim anlayışının da dâhil olduğu kuram-öncelikli yaklaşıma karşı sosyal bilimlerin kurucu modelinin direnç noktası 'nesnellik' kavramı üzerinden açığa çıkmaktadır. Bilginin a priori olmadığı, araştırmanın bilim insanına bilmediği şeyler öğretebileceği ve daha önceki beklentilerine göre bilim insanını şaşırtabileceği inancı üzerine kurulu nesnellik anlayışının karşıtı araştırmacının veri toplarken ve yorumlarken kişisel yargılarından kurtulamayacağı ve bu yargıların veriyi çarpıtacağı ve geçerliliğini azaltacağı yönünde bir belirlenimi içeren 'öznellik' kavramı vardır. Böylesi bir öznellikten kaçınmanın yolu ve 'bilimsel' olmanın koşulu olarak pozitivist modelin öne sürdüğü verinin sağlamlığının arttırılması için ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler toplamaya ağırlık vermek ve tarihsel olarak da birincil kaynakları kullanmak ve araştırmacının kendisini taraf hissedemeyeceği bir zamansal uzaklığı baz alarak konu seçiminde bulunmaktır. Oysa, görüldüğü üzere bu modelin doğa bilimleri üzerinden tedricen ulaştığı nokta olan kuram-öncelikli yaklaşım ve her olgu tespitinin ya da verinin kuram-yüklü olduğu tespiti sosyal bilimleri kaçınmaya çalıştığı öznellik karşısına bırakıyor görünmektedir. Bu bağlamda, "bilim adamlarının belirli bir sosyal ortama ait olduklarını, dolayısıyla sosyal gerçekliği algular ve yorumlarken kaçınılmaz olarak bazı önkabullerle ve önyargularla yola çıktıkları" kabul edilmektedir. Bu çerçevede ve anlamda 'tarafsız' bilim

insanı pozitivist modelin idealizasyonu olarak, modelleme olmanın ötesine geçen yanlış bir ölçüt niteliğindedir.

Sosyal gerçeklik, fotoğrafın gerçeği temsil etmesi gibi temsil edilemez. Bütün veriler, gerçekliğin içinden, dönemin dünya görüşlerine ve teorik modellerine uygun olarak, döneme özgü grupların bakış açılarından elenerek seçilmişlerdir. (...) Eğer nesnellikten, hiçbir olaya taraf olmayan bilim adamlarının kendi dışlarındaki dünyayı yeniden üretmelerini anlıyorsak, o zaman hemen söyleyelim ki, böyle bir şey mümkün değildir (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 86).

Komisyon'un bu tespitleri görüleceği üzere Popper'ın modellemesi ile uygunluk göstermektedir. Bu çerçevede içerisinde 'nesnellik', "insanın öğrenmesinin bir ürünü" olarak tanımlanmaktadır. Bilim insanı elde ettiği verinin, bulguların ve ürettiği yorumların doğruluğu konusunda diğer bilim insanlarını ve genel olarak da rasyonel tüm insanları ikna etmeye çalışır. Bu ikna, başkaları tarafından da tekrarlanabilecek yöntemler ile verilerin tekrar tespit edilebilirliğini, tespit edilemediği durumda sonuçların yanlışlanmış olacağına kabulünü içerir. Ek olarak, kuramlarının ya da bu anlama gelecek biçimde yorumlarının alternatiflerinden daha *tutarlı ve faydalı* olduğunu savunurken, "mevcut verilerin, alternatif açıklamaların yapabildiğinden daha büyük bir bölümünü açıkladıklarını ileri sürerler. Kısacası kendilerini, araştırma yapan ya da belirli bir konuda sistematik olarak düşünen herkesin (öznelerarası) yargısına teslim ederler" (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 86). Popper'ın aynen kabul edeceği bu tespiti ekleyeceği ya da bu tespitte görünür kılacağı tek şey, öznelerarası yargının temelinde yanlışlanabilirlik üzerinden gerçekliğin kendisine başvurunun olduğudur. Popper, sınama olarak yanlışlamayı, kuramın (ve öznelerarasılığın) –empirik- gerçekliğe açılan kapısı olarak görmekte, "kuramlarımız için daha çok HAYIR, ancak belirsiz anlamda EVET diyen boyun eğmez doğa"nın (Popper, 2012: 316) sesinin ancak bu kapıdan duyulabileceği düşünülmektedir. İşte bu ses, özde sosyal bilimlerin ve genel olarak da bilimin 'nesnellik'in olmadığı ve hepsi birbirine eşdeğer bir özel görüşler çeşitlemesine indirgenmesi"ni engellemektedir.

Bu bağlamda çoğulluk ve çoğullaşma Popper'ın bilgi kuramının zorunlu bir parçası olduğundan, deneme sayısının arttırılması anlamında ve yanlışların elenmesi koşulu korundukça sosyal bilimlere açma projesi Poppercı temel üzerinden yürütülebilir görünmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, çoğulluğu ve tartışmayı (çok-paradigmallığı) bilimselliğin

dışına çıkmanın belirtisi olarak gören kültürel ve sosyo-epistemolojik konumlanış, sosyal bilimler - tıp analojisi üzerinden sorgulanabilir. “Günümüz doktorlarının teşhis, prognoz ve tedavi konularında hemfikir olmadıkları” gerçeği “*faute de mieux*” (daha iyi bir alternatif olmadığı için) tercihte bulunmayı zorunlu kılar. Tıp da tüm bilimler gibi, beyinlerimizin bir fantezisi olmayan, algımızın ötesinde var olan ve var olacak olan bir dış dünyanın (gerçekliğin) olduğunu kabul eder ve bu gerçek dünyanın kısmen empirik olarak bilinebileceğini, böylece de bilginin deneysel kuramsallaştırma şeklinde sistemleştirilebileceğini öne sürer. İnsanın varoluş koşullarını geliştirmek ve gerçeği daha iyi yorumlamak için, bu sistemleştirme ile ne öğrenilebilirse öğrenmeye çalışmak son derece yararlıdır. Wallerstein’in ifadeleriyle,

Tıbbi tavsiye almamız söz konusu olduğunda, kendimizi içinde bulduğumuz durum, insanlığın ebedi durumu olabilir. Uzmanlardan asla emin olamayabiliriz, fakat onlardan vazgeçerek çok daha iyi bir hale gelmemiz de pek mümkün görünmüyor (Wallerstein, 2013: 20, 21).

Bu ifadelerde ‘uzmanlar’, bilim insanları ve onların dolayımında bilim ve temelde de eleştirel rasyonalite olarak okunduğunda Popperci yaklaşımla tam bir uyum açığa çıkmaktadır. Popper’in aşağıdaki metaforik anlatımı, bilimin ‘mutlak’ olmadığına, fakat eldeki en iyi seçenek olduğunun ifadesi niteliğindedir:

(...) nesnel bilimin görgül [empirik] temeli “mutlak” değildir; bilim kayaların üzerine hiçbir şey kurmaz. Aslında üzerinde bilimin kuramlarının cüretkâr yapısının yükseldiği yer adeta bir bataklıktır; bilim kazıklar üzerine dikilmiş bir yapıya benzer; kazıklar yukarıdan aşağıya doğru bataklığa sarkar –ama- “var olan” doğal bir tabana dayanmaz. İşte bu nedenle de kazıklar sağlam bir katmana dayandığında, onları daha fazla derine çakılmaktan vazgeçemeyiz; ancak kazıkların yapıyı taşıyabileceğini düşündüğümüzde, sağlam bir yere dayandıklarını belki kabul edebiliriz; ama yalnız geçici bir süre için (Popper, 2012: 135, 136).

Wallerstein, olası birçok paradigma olduğuna, ama bunların bazılarının diğerlerinden daha geçerli, yani daha faydalı olduğuna inandığını ifade ettiğinde, tüm paradigmalara düşünsel, kuramsal ve empirik meydan okumaları her zaman ciddiye almak zorunda olduklarını ve özellikle temel

öncüllerini ciddi eleştiriler ışığında yeniden incelemeye zaman harcamaları gerektiğini belirttiğinde (Wallerstein, 2012: 179), Popper'ın yukarıdaki anlatımıyla örtüşmektedir. Özellikle, paradigmaların kendi temel öncülleri konusunda eleştirel konuma içkin bir yer açmaları gerektiği tespiti, Wallerstein'ı, paradigma teriminin esas sahibi olan Kuhn'dan (en azından Kuhn'un orijinal modelinden)⁴ uzaklaştırarak Popper'a yaklaştırmaktadır. Böylece Wallerstein'ın çok-paradigmalılık savunusunun bilgi kuramsal temelini Kuhn'dan değil, Popper'ın bilgi kuramındaki 'çoğulluk'tan türetilbilir olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Diğer taraftan, bilgi kuramsal temelden olduğu denli 19. yüzyıl bilim imgesinden, ona bağlı ilerleme anlayışından ve dolayısıyla İki Kültür ayrışmasından beslenen, bilgiye dayalı sosyal mühendislik hedefi Popper için de geçerli bir hedeftir. Temeldeki bilgi kuramını değiştirmekle beraber, Popper da sosyal bilimlerin üreteceği kuramsal bilginin uygulama boyutu olduğunu ve kuramsal bilgideki ilerlemenin de genelde uygulamadaki problemlerin, çözüm önerileri olarak yeni hipotezlerin oluşturulmasıyla gerçekleştiğini öne sürer. Bu uygulamalara *bölük pörçük* teknoloji (piecemeal technology) adını veren Popper, şu ifadeleri kullanır:

(...) Sosyal bilimler, sosyal iyileşme için yapılan önerilerin eleştirilmesi sayesinde veyahut daha açık ifade edilirse, belirli bir iktisadi veya siyasi fiilin umulan ya da arzulanan sonucu verip vermeyeceğini öğrenmek için yapılan teşebbüsler sayesinde çok büyük gelişmeler kaydetmiştir. Gerçekte klasik bir yaklaşım olduğu söylenebilecek olan bu yaklaşım, benim sosyal bilimlere teknolojik yaklaşım veya "bölük pörçük sosyal teknoloji" derken düşündüğüm şeydir (Popper, 2008: 67).

Doğa bilimleri – uygulamalı (mühendislik) bilimler ilişkisinde olduğu gibi, sosyal bilimler için de pratik bir problemin çözümlenmesi kuramsal türden önemli problemlerin doğmasına yol açmada verimli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Popper'ın sosyal bilimler için tespiti çarpıcıdır: "Benim teknolojik yaklaşım hakkındaki ana düşüncem belki

⁴ Hatırlanacağı üzere orijinal modelde, olağan bilim dönemlerinde bilim insanları aykırı örneklerle rağmen paradigmalarının temel kabullerinden kuşku duymazlar. Çünkü, olağan bilim döneminde bilim insanları gerçekliği bildiklerini varsayarlar. Kuhn'un tezine göre, bu aşamada Popper'ın önerdiği sürekli eleştirelilik olanaklı değildir, çünkü metodoloji de dahil olmak üzere paradigmanın gerçekliği görme biçimi artık bilim insanının ve hatta disiplinin bilinçaltına inmiş gerçeklik kabulüdür. Diğer bir deyişle, bu aşamada paradigma bilim insanı ya da topluluğu için bir tür çerçeve, görme biçimi değil, 'gerçeklik'tir.

de şu şekilde ifade edilebilir. Sosyoloji (ve hatta belki de genel olarak sosyal bilimler) “Newton’unu veya Darwin’ini” değil, Galileo’sunu veya Pasteur’ünü aramalıdır” (Popper, 2008: 68).

Popper’ın sosyal mühendislik yerine *bölük pörçük mühendislik* terimini kullanması, sosyal bilimlerin tarihsici yorumları üzerinden ütopyacı mühendisliğe eğilim göstermesine karşı bir farklılaşmaya yaptığı bir vurgudur. Popper’a göre, “bu terim, bir amaca veya hedefe ulaşmak için mevcut bütün teknolojik bilgiyi bilinçli bir biçimde kullanan gerek özel gerekse kamusal her türlü sosyal faaliyeti kavrayan bir terime ihtiyaç olmasından dolayı faydalıdır” ve kesinlikle bütüncü ya da ütopyacı değildir. Diğer bir deyişle, hiçbir sosyal bilim toplumun bütününe bilimsel olarak biçimlendiremez. Çünkü, bilimselliğin koşulu olarak sınanabilirlik ve yanlışlanabilirlik ancak sınırlı bir alanda uygulanabilir. Sosyal bir projenin sonuçlarının sınanabilmesi, ancak iyi belirlenmiş sınırlarla mümkündür. Popper’ın ifadeleriyle, “eğer bir şeyi incelemek istersek, onun bazı veçhelerini seçmek zorunda kalırız. Dünyanın ya da tabiatın bir parçasının bütününe gözlemlememiz veya tasvir etmemiz mümkün değildir. Gerçekte, bütünün en küçük parçası bile bu şekilde tasvir edilemez; çünkü her tasvir zorunlu olarak seçicidir” (Popper, 2008: 91).

Bu çerçevede, sosyal bilimlerin hem kuramsallaşmasının hem de kurumsallaşmasının temellerinde önemli bir etkiye sahip bulunan modernleşme kuramı Poppercı yaklaşım için de geçerlidir. Ancak bu kurama, bilgi kuramsal temelle tutarlı şerhler düşülmektedir. Popper’ın ifadeleriyle, “bilimsel metot gibi bir şeyi politikaya uygulamanın tek yolu, hiçbir kusuru, hiçbir istenmeyen sonucu olmayan hiçbir politik hareketin olamayacağı varsayımında bulunmaya devam etmektir” (2008: 100). Çünkü bilimselliğin koşulu hatanın / yanlışın tespit edilebilir olmasıdır. Bu tespitin kesinlik derecesi, bilimsellik derecesini de arttırmakta ve alternatif kuramlar, öneriler arasında seçim yapmak için de bir ölçüt niteliğindedir. Tüm toplumu bütünsel olarak dönüştürmeyi (bu dönüşümün adı ilerleme dahi olsa) amaçlayan bir kuramın uygulaması istenen sonucu vermediğinde, hatanın nerede olduğu tespit edilemeyeceğinden, bütün bir kuram yanlışlanmış olacaktır. Her şeyi açıklayabildiği iddiasındaki bir sosyal kuram, hiçbir şeyi açıklayamaz duruma düşebilmektedir. ‘İlerleme’ ya da ‘modernleşme’ bir kehanet değil, tespit edilebilir bir olgu olmalıdır.

Bilimin pratik değeri açısından bakıldığında bilimsel öngörülerin önemi yeterince açıktır. Bununla beraber, bilimde iki değişik öngörü

çeşidinin birbirinden ayrılabilceği ve buna dayanarak öngörülerin uygulamaya geçirilişlerinin iki değişik yolu olabileceği her zaman fark edilmemiştir. (a) Bir tayfunun gelişini önceden haber verebiliriz. Bu öyle bir öngörüdür ki, halkın sığınma tedbirlerini zamanında almasını mümkün kılması sebebiyle çok büyük bir pratik değere sahip olabilir. Fakat (b) bir sığınanın, eğer bir tayfuna dayanacaksa, belli bir tarzda inşa edilmesi gerektiğini, mesela kuzey tarafında betonarme payandalar bulunması gerektiğini de önceden söyleyebiliriz (Popper, 2008: 48).

(a), bir kehanet, (b) ise teknolojik bir öngörüdür. Sosyal mühendislik, büyük oranda (b) kategorisi altında bilimsellik niteliğini koruyabilir. Bu bağlamda, Wallerstein ve diğer akademisyenler “belirsiz ve karmaşık bir dünya hakkında farklı yorumların yan yana varolacaklarını kabul etmenin önemli olduğuna inanıyoruz. Geçmişte ve bugün içinde yaşadığımız sosyal gerçekliklerin zenginliğini kavramak, ancak çoğulcu bir evrenselcilikle mümkün olabilir” (Gulbenkian Komisyonu, 2011: 59) dediklerinde, Popperci yaklaşımı bir boyutuyla onaylamış olmaktadır. Topyekûn değişimi öngören bütüncü yaklaşımlar yerine, parçalar (sosyal kurumlar) üzerine sınıranabilirlik çerçevesinin dışına taşmayan uygulama önerilerinin biraradalığı, eleştirinin (yanlışlanmaya açık olsun ve yanlışlanan bir kuramda / uygulamada takıntılı bir ısrarda bulunmayışın) etkin olduğu her durumda ilerlemeye ve açık sosyal bilimlere neden olacaktır. Wallerstein için sosyal bilimler, ilerlemenin muhtemelliğindeki bir dinamiktir. Onun ifadesiyle, “ilerleme muhtemeldir, ama kesinlikle kaçınılmaz değildir” (Wallerstein, 2005: 120).

Sonuç: Sosyal Bilimleri Açmanın Popperci Temelleri

Wallerstein’ın ilerleme ve değişim konusundaki tezlerinde, Dünya Sistemleri Analizi içerisinde bir tespit olarak yer verdiği ve modern sosyal bilimlerin kurucu unsuru olarak da görülebilecek, fakat kendisinin evrensel bir projeksiyon olarak reddettiği ‘modernleşme teorisi’ bağlamında Popper’ın düşünceleriyle paralellikler bulmak mümkündür. Bütün toplumların modernlikle sonuçlanan bir süreç içinde tanımlanmış bir dizi aşamadan geçtikleri tezi ile pozitivizmin aşamaları arasında kurulan kökensel bağa karşın, Popper’ın yaklaşımı tarihsicilikten ve kehanetten uzak durmak adına ‘ilerleme’nin dahi bir doğa / toplum / tarih yasası olarak görülemeyeceğini ve ilerlemenin insanlarca ve onların alacağı önlemlerce korunduğu sürece baki olacağını öne sürmektedir. Görüleceği üzere, Wallerstein’ın az önce alıntılanan “ilerleme muhtemeldir, ama

kesinlikle kaçınılmaz değildir” tespiti, Poppercıdır. Böylece, doğruluk arayışındaki sürekli ilerlemenin ‘ufkun ucundaki iyiliğe’ ulaşmayı garanti altına alacağı tezi Popper tarafından reddedilmiş olmaktadır. Eğer Popperci bu yaklaşım benimsenecek olursa, görünüşte sosyal bilimlerin açıklığını ve etkinliğini pekiştiren ‘modernleşme teorisi’ne karşın, toplumsal değişimin hiçbir zaman garanti altına alınamayacak olan yönü söz konusu olduğunda sürekli deneme-yanılma çerçevesi içerisinde, bölük-pörçük mühendislik uygulamaları üzerinden daha etkin ve belki de daha sorumlu sosyal bilimlere açığa çıkabilecektir. Bu hedef, Wallerstein’ın hedefiyle sonuçlarında örtüşmektedir.

Wallerstein’ın öncülüğündeki Gulbenkian Komisyonu’nun *Sosyal Bilimleri Açın –Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor-* başlıklı çalışmasının pratik sonuç önerilerinin eleştirel rasyonalite ile temellendirilip temellendirilemeyeceğine bakıldığında da bir uyum gözlemlenmektedir. Gerek üniversiteler içinde aciliyeti olan belirli temalar etrafında belirli süreler için çalışmak üzere bilim insanlarını biraraya getirme, gerekse de üniversite yapıları içinde, belirli entelektüel hedefleri olan, geleneksel disiplin sınırlarını aşan, yine belirli süreler için kendi fonları bulunacak olan araştırma programlarının kurulması Popperci modelin deneme boyutundaki çoğulluğun sağlanabilmesinin yollarıdır. Benzer biçimde, profesörlerin birden çok bölüme atanmasının zorunluluğunun getirilmesi de farklı hipotezlerin oluşturulması ve bunun temelindeki problem tespit olanağının artırılması için kurumsal bir önlem olarak görülebilir. Son olarak doktora öğrencileri için birden çok alanda çalışma zorunluluğu da, disiplinler-arasılığın aşarak çok-paradigmalılığın sağlanması için bir girişim niteliğindedir. Bu çalışmada görüldüğü üzere, bu pratik önlemlerin temeli olarak gösterilebilecek olan çok-paradigmalılık hedefinin Popper’ın bilgi kuramındaki ‘çoğulluk’tan türetilebilir olduğu güçlü bir tezdur. Diğer taraftan, Wallerstein’ın sosyal bilimlerin ortaya koyduğu hipotezleri tek tek ele alarak yeniden düşünmektense, temelde yatan ana hipotezi (19. yüzyıl sosyal bilim düşüncesinin kendisine ve bu düşüncenin zeminindeki bilgikuramsal yapıyı) ‘düşünmeden’, yani artık problem çözemez durumdaki temel hipotezi (yanlışlanmış olan hipotezi) terk ederek, alternatiflerin geliştirilmesini önerisi, her ne kadar kendisi ‘paradigma’ terimini kullanıyor olsa da Popperci ve eleştirel rasyonalite temelli bir çağrı olarak okunabilir.

‘Sosyal bilimleri açma talebi’ olarak değerlendirilen, disiplin içi ve arası perspektif sayısını arttırmak, bunun için de çoğullaşmayı besleyen

pratik önlemler geliştirmenin kuramsal temelinde bilgi kuramsal bir tartişma bulunduğu görölmektedir. Teorik düşüncelerin dayandığı bazı ön kabuller bulunduğu ve bunlardan çoğunun a priori önyargılar ya da ne teorik ne de ampirik hiçbir haklı gerekçesi bulunmayan akıl yürütme tarzları içerdiği ve dolayısıyla bu a priori unsurların ayıklanmaları, çözümlenmeleri ve daha geçerli varsayımlarla değiştirilmeleri gerektiği yönündeki eleştiri, çoğulluğu talep ederken ve hatta çoğulluğun daimi olarak korunması gerektiğini öne sürerken, bilimsellik adına bir tür ayıklamanın da zorunlu olduğunu önemle belirtmektedir. Ayıklama ölçütü bilgi-kuramsal bir problemdir. Görüldüğü üzere, durum tespiti açasından işlevsel olan Kuhncu model, çoğullaşma ve özellikle de sosyal bilimlerin olağan bilim durumu olarak çok-paradigmalı oluşunu açıklayamamaktadır. Çok-paradigmalı bir olağan bilim, Kuhn açasından çelişkili bir ifadedir. Oysa Popper'ın bilgi kuramındaki çoğulluk anlayışı bu tespitin bilgi kuramsal temelini de sağlarken, yanlışlanabilirlik ve problem tespiti odaklı çalışmaları öne çıkarmak bağlamında ayıklayıcı niteliğini de korur görünmektedir. Buna ek olarak, sosyal bilimlerin kapalılığının nedenlerinden biri olan özgünlük adına mikroskobik çalışmalarda aşırı ısrar, problem odaklılığa yaptığı vurgu ile aşabilecek niteliktedir. Diğer bir deyişle, mevcut problem durumu ile anlamlı bir ilişkiselliği gösterilemeyen bir çalışma, Popper'ın modellemesi temel alındığında dışarıda ya da en azından arka planda kalacağından, bilginin derinlik ve genişlik dengesi korunabilecektir. Bu da, Sosyal Bilimleri Açma projesi için güçlü bir bilgi kuramsal öneri anlamına gelmektedir.

Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi, Türkiye

Kaynakça

- Bacon, Francis (2012). *Novum Organum*. çev.Sema Önal. İstanbul: Say Yayınları.
- Chalmers, Alan. (2007). *Bilim Dedikleri –Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme-*. Çev. Hüsamettin Arslan. Ankara: Vadi Yayınları.
- Comte, Auguste. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*, Çev. Erkan Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu (2011). *Sosyal Bilimleri Açm –Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor-*. (I. Wallerstein, C. Juma, E. Fox Keller vd). 8. Baskı. çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hawking, Stephen & Mlodinow, Leonard. (2012). *Büyük Tasarım*. Çev. Selma Öğünç. İstanbul: Doğan Kitap.
- Kuhn, Thomas (2000). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayınları.
- Moles, Abraham. (2004). *Belirsizin Bilimleri –İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji-*. Çev. Nuri Bilgin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Popper, Karl (2005). *Unended Quest – An Intellectual Autobiography*. London: Routledge.
- Popper, Karl (2008). *Tarihsiciliğin Sefaleti*. çev. Sabri Orman. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Popper, Karl (2012). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. çev. İlknur Aka. İbrahim Turan. İstanbul: YKY.
- Popper, Karl (2015). *Hayat Problem Çözmektir –Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine-*. çev. Ali Nalbant. 5. Baskı, İstanbul: YKY.
- Urry, John (2015). *Mekânları Tüketmek*. 2. Basım. çev. Rahmi G. Öğdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wallerstein, Imanuel. (2005). *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*. Çev. Ender Abadoğlu. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, Imanuel. (2012). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu -Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilimler-*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, Imanuel. (2013). *Bilginin Belirsizlikleri*, Çev. Berivan Alataş. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Wallerstein, Imanuel. (2013b). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*. Çev. Taylan Doğan. İstanbul: bgst Yayınları.